

8 Natuur

8.1 Hoofdlijnen

8.1.1 Problematiek: wat is er aan de hand

In Salland en Twente ligt een grote variatie aan belangrijke natuurgebieden. Robuuste riviernatuur in het IJsseldal, bossen op de stuwwallen, brongebieden en beekdalen, heide en venen, maar ook kleinschalige cultuurlandschappen. De kwaliteit van de natuurgebieden is echter (naast ook lokale verbeteringen) de laatste decennia in veel natuurgebieden nog achteruit gegaan en gaat hier en daar nog achteruit. Dat komt door de volgende oorzaken.

- De natuurgebieden zijn te veel versnipperd en niet genoeg met elkaar verbonden. Daardoor zijn leefgebieden van soorten te klein en kunnen soorten zich niet voldoende verplaatsen van het ene natuurgebied naar het andere. Ook wegen en stadsuitbreidingen belemmeren de uitwisseling van soorten.
- Door de huidige water- en milieusituatie lukt het niet om de gewenste natuurkwaliteit te behouden of te bereiken.
 - a. Het watersysteem is op veel plaatsen nog meer afgestemd op landbouw en stad dan op natuur. Nog maar weinig beekdalen hebben een natuurlijk karakter en ongeveer 65% van de natuurgebieden in Salland-Twente is verdroogd.
 - b. De waterkwaliteit in veel natuurgebieden is onvoldoende, met name als gevolg van te veel meststoffen.
 - c. Veel natuurgebieden hebben te lijden van een te hoge neerslag van ammoniak en andere verzurende en vermestende stoffen via de lucht.
 - d. De kwaliteit van weidevogelgebieden gaat achteruit.

Een nadere toelichting op de punten onder 2 is te vinden in de paragrafen in dit hoofdstuk over water en ammoniak.

Als belangrijkste maatregel om de geschetste problemen op te lossen is al in de jaren tachtig van de vorige eeuw de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) ontwikkeld (zie figuur III.4). Dat is een samenhangend stelsel van bestaande en nieuw te realiseren natuurgebieden en verbindingzones. Het doel daarvan is om natuurgebieden robuuster te maken en met elkaar te verbinden. Daarmee wordt het ook makkelijker om de water- en milieuomstandigheden voor deze gebieden te verbeteren. De nieuwe natuur is namelijk vooral gesitueerd in (van nature) natte gebieden en beekdalen. Zodra deze gebieden veranderen in natuurgebied is het vaak ook makkelijker om de gewenste water- en milieuomstandigheden voor deze nieuwe natuur en de bestaande natuur in de buurt daarvan te realiseren.

Het realiseren van de nieuwe natuur en de verbindingzones in de EHS gaat veel te langzaam om de doelstelling van 100% realisatie in 2018 te halen. In Salland-Twente is nu nog maar circa 35% van de nieuwe natuur aangekocht (Salland 60%, Zuidwest-Twente 37% en Noordoost-Twente 21%). Daardoor is ook nog weinig te doen aan de inrichting van de nieuwe natuur en het verbeteren van de water- en milieusituatie voor de EHS. Voor veel inrichtingsmaatregelen moet

namelijk eerst voldoende aaneengesloten grond beschikbaar zijn. Jarenlang was krapte op de grondmarkt een probleem. In 2003 was er meer grondaanbod maar te weinig geld, zowel voor aankoop als voor particulier natuurbeheer. Tot nu toe is pas op ongeveer een derde van de daartoe opengestelde oppervlakte landbouwgrond een beheersovereenkomst afgesloten. Rijk en provincie zijn momenteel bezig met het maken van afspraken over enkele aanvullende robuuste verbindingen (zie figuur III.4). Daarbij gaat het om de robuuste verbindingen Hattem-Ommen (775 ha) en Vechtdal-Holterberg (900 ha) en mogelijk Reestdal-Vechtdal (300 ha), als eerste tranche tot 2008, Holterberg-Haaksbergen en Ommen-Losser (250 ha) (beiden tweede tranche na 2008). Van de verbindingzones en het opheffen van faunabarrières is nog maar zeer weinig of niets gerealiseerd. Er is een toenemende belangstelling voor agrarisch natuurbeheer en particulier beheer bij niet-agrariërs en nevenberoepers. Ook komt er meer draagvlak voor natuur ten behoeve van uitloop van de steden. Een aantal belangrijke natuurgebieden en soorten worden beschermd door de Natuurbeschermingswet en de Europese Habitat- en Vogelrichtlijn. Figuur III.4 geeft een overzicht van deze gebieden. Er zijn in Salland-Twente weinig knelpunten tussen recreatie en natuur. Bij de meeste natuurdoeltypen past een vorm van recreatief gebruik. In het Vechtdal liggen twee grote recreatiebedrijven die de gewenste ontwikkeling van een natuurlijk riviersysteem in de weg staan. Verplaatsing is noodzakelijk.

8.1.2 Opgave en ambitie: wat willen wij met reconstructie bereiken?

Uit het voorgaande blijkt dat het realiseren van de EHS veel te langzaam gaat om in 2018 klaar te zijn met de EHS volgens vastgesteld beleid. De reconstructie is bij uitstek een geschikt instrument om het halen van de natuurdoelen te versnellen in samenhang met het realiseren van doelen voor de andere thema's, met name landbouw en water. Daarom willen wij met reconstructie de volgende natuurdoelen realiseren in de planperiode.

- *realiseren van de EHS*: Daarmee maken wij mogelijk het daadwerkelijk realiseren van 100% van de EHS in 2018. Tot 2018 willen wij daartoe gemiddeld 340 ha nieuwe natuur per jaar realiseren in Salland-Twente. Dit door middel van aankoop en particulier beheer op basis van de verdeling zoals die nu al is vastgelegd in de gebiedsplannen natuur. Hiermee wordt ook de verdroging van de bestaande natuurgebieden voor een groot deel opgelost en is geen aanvullend bufferbeleid in de omliggende landbouwgrond nodig. Wij zullen de EHS 100% in 2015 realiseren indien gedurende de planperiode blijkt dat daar voldoende geld en draagvlak voor zijn. Om de in het verleden opgelopen achterstand in te halen willen wij in de eerste uitvoeringsperiode van vier jaar een realisatietempo hanteren dat ligt boven het benodigde gemiddelde voor de periode tot 2018. Dit voorzover er voldoende geld beschikbaar komt;
- *het in samenhang met de doelstelling onder 1 verbeteren van de water- en milieumomstandigheden voor natuur en landbouw*: Dit zoals aangegeven in de paragrafen ammoniak, water en landbouw;
- *het in samenhang met de doelstelling onder 1 versnellen van de realisatie van ecologische verbindingzones en het opheffen van faunabarrières in de infrastructuur*: Daarbij geven wij voorrang aan de natte verbinding in samenhang met beekdalbrede inrichting en de waterdoelen. In 2018 willen wij alle verbindingzones, inclusief de droge, gerealiseerd hebben;
- *in de planperiode zullen wij alleen de robuuste verbinding Vechtdal-Holterberg en Hattem-Ommen en mogelijk Reestdal-Vechtdal (periode 2004-2008) realiseren*: Dit omdat wij die verbinding kunnen combineren met watermaatregelen en beekdalbrede inrichting en omdat het Rijk in haar rijksbegroting (16 september 2003) hiervoor middelen reserveert. De overige

robuuste verbindingen (Holterberg-Haaksbergen, Ommen-Loser realiseren wij mogelijk in de periode na 2008, als draagvlak en geld dat echt mogelijk maken;

- *bevorderen van de rol van de landbouw bij het natuurbeheer:* Het realiseren van de EHS willen wij maximaal combineren met de rol van de landbouw als beheerder van het landschap en leverancier van groene en blauwe diensten. Bijvoorbeeld het maximaal gebruikmaken van het afsluiten van beheersovereenkomsten en overeenkomsten voor particulier beheer op de daartoe in de gebiedsplannen natuur aangemerkte oppervlakte landbouwgrond;
- *reserveren van ruimte voor de EHS:* wij willen in het kader van de reconstructie de benodigde ruimte voor de EHS, verbindingzones en robuuste verbindingen duurzaam reserveren. Dit betekent dat wij daarbinnen geen kapitaalsintensieve ontwikkelingen zullen toestaan;
- *behouden en versterken van natuurwaarden buiten de EHS:* De buiten de EHS aanwezige natuurwaarden willen wij behouden en versterken. Bijvoorbeeld het behoud van de natuurwaarden in het agrarisch cultuurlandschap en natuurgericht bermbeheer;
- *NB-wet en richtlijngebieden:* Met het reconstructieplan willen wij voldoen aan de wettelijk vereiste bescherming van de gebieden en soorten op basis van de Natuurbeschermingswet en de Vogel- en Habitatrichtlijn;
- *knelpunten tussen recreatie(bedrijven) en natuur zullen wij oplossen;*
- *behouden en versterken van weidevogelpopulaties.*

8.1.3 Aanpak: hoe gaan wij de opgave uitvoeren?

De aanpak bestaat uit de reconstructiezonering en overige maatregelen.

- *Reconstructiezonering:* Rond de voor ammoniak meest kwetsbare natuurgebieden in de EHS hebben wij extensiveringsgebieden aangewezen. Dit is nader uiteengezet in de paragraaf ammoniak. Nieuwvestiging van bedrijven met intensieve veehouderij is niet mogelijk op minder dan 1.000 meter afstand van voor verzuring gevoelige gebieden, terwijl sterlocaties niet mogelijk zijn binnen 250 meter afstand. Landbouwonwikkelingsgebieden zijn in principe niet aangewezen in gebieden die wij reserveren voor de EHS, verbindingzones, robuuste verbindingen en weidevogelgebieden. Deels vallen deze gebieden samen met de gebieden waarin ook vanuit water geen kapitaalintensieve ontwikkelingen gewenst zijn. Her- en nieuwvestiging van intensieve veehouderij is alleen mogelijk op respectievelijk 250 en 1.000 meter afstand van Natuurbeschermingswetgebieden en Vogel- en Habitatrichtlijngebieden.
- *Bevorderen van de grondmobiliteit ten behoeve van realiseren van omvang, kwaliteit en inrichting van bestaande en nieuwe natuurgebieden en verbindingen:* Zoals ook al aangegeven onder landbouw zullen wij daartoe gebruikmaken van een grondbank, landinrichting en kavelruil. Deze instrumenten zullen moeten bijdragen aan voldoende grondmobiliteit ten behoeve van realiseren van de EHS, extensivering van de landbouw, groene en blauwe diensten door de landbouw, verbeteren van de verkaveling en waterhuishouding ten behoeve van zowel natuur als landbouw. Ook de verplaatsings- en beëindigingsregeling voor extensiveringsgebieden zal bijdragen aan het versnellen van de realisatie van de EHS. Deze regeling zullen wij bij voorrang inzetten in combinatie met realisatie van de EHS. Dit in samenhang met structuurversterking van de landbouw, door middel van het "experiment landinrichting". Daarbij komt de verworven landbouwgrond deels beschikbaar voor de EHS en deels voor extensivering en structuurversterking van landbouwbedrijven.
- *Voorfinancieren grondverwerving EHS:* Wij overwegen om samen met andere partners (waterschappen, gemeenten) een fonds te vormen waaruit samen met het groenfonds grondaankopen voorgefinancierd kunnen worden. Hierbij heeft de aankoop van hele bedrijven

prioriteit, omdat hiermee meerdere doelen gerealiseerd kunnen worden op het gebied van water, milieu en natuur.

- *Bevorderen van de rol van de landbouw en andere betrokkenen bij het ontwikkelen en beheren van de natuur, onder meer door middel van een gebiedsfonds groene en blauwe diensten:* Wij zullen het draagvlak voor de EHS, (robuuste) verbindingen en het behoud van natuurwaarden in cultuurlandschap vergroten door zo veel mogelijk meervoudig grondgebruik. Een groot knelpunt is momenteel dat de ambitie voor groene en blauwe diensten groter is dan de beschikbare hoeveelheid geld. Wij zullen gebiedsfonds oprichten om gebiedsgericht voldoende geld te genereren en in te zetten: "De stad als klant van het platteland". De ervaringen en aanbevelingen vanuit de Proeftuin Kwaliteitsimpuls Noordoost-Twente en het Project Boeren voor Natuur op Twickel zullen wij daarbij betrekken (landschaps- en natuurbedrijven). Gebiedsmakelaars, een informatiecampagne voor particulier beheer en het bevorderen van toekomstgericht ondernemen zullen ook moeten bijdragen aan het vorenstaande. Ook vinden wij het belangrijk om voldoende instrumenten en budget te genereren voor het ontwikkelen en beheren van natuur (met name ook ecologische verbindingzones) door landgoederen, waterleidingbedrijven en waterschappen en gemeenten.
- *Oplossen knelpunten tussen recreatie(bedrijven) en natuur.* Waar zich knelpunten voordoen zullen wij die oplossen. Per bedrijf zullen wij een benadering op maat volgen met als intentie het bereiken van win-win-situaties met behulp van bedrijfsnatuurplannen, beeldkwaliteitsplannen, de milieubarometer (milieuvriendelijke bedrijfsvoering), compensatie van natuur, uitsluiten van permanente bewoning. Recreatiebedrijven zullen wij ook betrekken bij landschapszorgsystemen en een gebiedsfonds ten behoeve van landschap (zie nadere uitleg onder landschap).
- *Oplossen van faunabarrières en het voorkomen van het ontstaan van nieuwe:* In de planperiode zullen wij alle bestaande faunabarrières opheffen door middel van het aanbrengen van voorzieningen. Dit zo veel mogelijk in combinatie met andere maatregelen, bijvoorbeeld beekdalbrede inrichting. Nieuwe infrastructuur leggen wij zodanig aan dat geen nieuwe barrières ontstaan of met voorzieningen een nieuwe barrière is te vermijden. Een specifiek aandachtspunt in het ruimtelijk beleid is de barrièrewerking van de Twentse stedenband in de uitwisseling tussen Noordoost- en Zuidwest-Twente. Het ruimtelijk beleid zet er op in dat er tussen de steden groene corridors in stand blijven, die deze uitwisseling mogelijk blijven maken en het landelijk gebied van Zuidwest- en Noordoost-Twente met elkaar verbinden. Bijvoorbeeld het breder maken van de groene long tussen Hengelo en Enschede via Tweekelo. Ook vanuit stedelijke en recreatieve motieven (stedelijk uitloopgebied) is dit zeer gewenst
- *Inspanningen van alle betrokken partijen:* Bij het behouden en verbeteren van de natuur, met name ook buiten de PEHS, ligt ook een belangrijke eigen verantwoordelijkheid van landbouwbedrijven (bijvoorbeeld behoud kleine landschapelementen zoals houtwallen, weidevogels), gemeenten (natuurtechnisch bermbeheer bijvoorbeeld), waterschappen (bijvoorbeeld natuurvriendelijke oevers) en landgoederen.

8.2 Beleid en referentie

8.2.1 Beleidscontext en beleidsdoelen

Ecologische hoofdstructuur en ecologische verbindingzones

In het structuurschema Groene Ruimte is de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) opgenomen. In Overijssel is de begrenzing van de Provinciale Ecologische Hoofdstructuur (PEHS) vastgesteld in het Streekplan Overijssel 2000+. De EHS bestaat uit (zie figuur III.4):

- bestaande natuurgebieden vallend onder de werking van de Wet Ammoniak en Veehouderij;
- overige bestaande natuurgebieden;
- nieuwe natuurgebieden, nieuw te ontwikkelen door omvorming van landbouwgronden;
- beheersgebieden, begrensd via het principe van de "ruime jas" begrenzing;
- ecologische verbindingzones, die de onderdelen van de EHS verbinden;
- kleine afrondingsgebieden met blijvende cultuurgrond, die maken dat de EHS logische buitengrenzen heeft.

Doel van de ontwikkeling van de EHS is duurzame ontwikkeling van een samenhangend stelsel van natuurgebieden waarin het beheer en de milieu- en wateromstandigheden zijn afgestemd op de te realiseren natuurdoelen. De EHS dient in omvang in 2018 en in kwaliteit (natuurdoeltypen) in 2020 gerealiseerd te zijn.

De begrenzing van de nieuwe natuurgebieden en beheersgebieden en de ligging van de EHS is vastgelegd in de natuurgebiedsplannen/beheersgebiedsplannen. Hierin zijn ook de natuurdoelen die in deze gebieden worden nagestreefd vastgesteld. De natuurdoelen voor alle natuurgebieden in Overijssel zijn vastgelegd op de provinciale natuurdoelenkaart.

Nieuw rijksbeleid is de ontwikkeling van Robuuste Verbindingen die ervoor moeten zorgen dat er meer samenhang ontstaat tussen de grote natuurgebieden in de EHS. In figuur III.4 is de ligging van de Robuuste Verbindingen in het reconstructiegebied weergegeven. In Salland liggen drie deeltrajecten. Van de verbinding Veluwe-Duitsland het traject Hattem-Ommen en van de verbinding Drents Plateau-Twente de trajecten Reestdal-Vechtdal en een deel van Vechtdal-Holterberg. In de landelijke prioritering zijn de trajecten Hattem-Ommen en Vechtdal-Holterberg en mogelijk Reestdal-Vechtdal opgenomen in 1^e tranche.

Gebieden buiten de EHS (witte gebieden)

In de gebieden buiten de PEHS is het beleid vanuit natuur gericht op behoud en versterking van de weidevogelpopulatie en op de ontwikkeling van bloemrijke perceelsranden. Deze twee categorieën zijn vastgesteld in de natuurgebiedsplannen/beheersgebiedsplannen (zie figuur III.15 en figuur III.16). In het provinciale beleid weidevogels is de betekenis van de weidevogelgebieden vermeld. In Twente zijn lokaal enkele kleine populaties aanwezig in beekdalen en open, moerige graslandgebieden. De populaties en gebieden zijn er relatief klein. De bescherming door agrariërs en vrijwilligers is intensief. De relatief grote populaties komen voor in de IJsseldelta en Noordwest-Overijssel.

Soortenbeleid en overig natuurbeleid

Zowel in als buiten de EHS is voor veel bedreigde plant- en diersoorten specifiek beleid ontwikkeld. De bekendste hiervan is het Korhoen, waarvan de enige Nederlandse populatie in het reconstructiegebied Salland-Twente voorkomt. In enkele deelgebieden rond de grote steden wordt gewerkt aan de aanleg van nieuw bos, dit is een onderdeel van het GIOS beleid (Groen in en om de stad). Van de op de streekplankaart aangegeven gebieden ligt er een in het reconstructiegebied tussen Almelo en Hengelo. In het gehele gebied wordt er naar gestreefd om

het bermbeheer ecologisch te laten plaatsvinden. De bermen kunnen dan functioneren als belangrijk refugium voor veel bedreigde plantensoorten.

In Salland wordt via het soortenbeleid gewerkt aan behoud en herstel van een aantal soorten of soortgroepen. Deze zijn meestal ook opgenomen in de Vogel- en Habitatrichtlijn, de Natuurbeschermingswet en de Flora- en Faunawet (zie figuur III.4). Voor een deel van deze soorten wordt behoud en herstel voldoende geregeld via reeds ingezette instrumenten zoals de ontwikkeling van nieuwe natuur, herstel van bestaande natuurgebieden en de ontwikkeling van ecologische verbindingen. Voor een aantal soorten zijn daarnaast aanvullende maatregelen nodig. In Salland betreft dit met name Moerasvogels en Kwartelkoning (met name rivieruiterwaarden), weidevogels (weidevogelgebieden), Patrijs, Das, Vleermuizen (verblijfplaatsen), Steenuil, Kerkuil, Oeverzwaluw, Rugstreeppad en Knoflookpad, Heikikker en Vliegend Hert.

In Zuidwest-Twente valt de Sallandse Heuvelrug onder de Vogel- en Habitatrichtlijn. De gebieden Borkeld, Buurserzand, Haaksbergerveen, Witteveen en Wierdense veld vallen onder de Habitatrichtlijn. Nieuwe plannen of projecten in of in de nabijheid van deze gebieden moeten worden getoetst aan deze richtlijnen. In Zuidwest-Twente vallen de gebieden Heideterreinen Twickel en Weldam onder de Natuurbeschermingswet. Het Thesingeveld, in de Achterhoek, heeft een grensoverschrijdende uitstraling op Zuidwest-Twente. Voor nieuwe plannen of projecten is een vergunning in het kader van de Natuurbeschermingswet nodig.

In Noordoost-Twente is zowel in als buiten de EHS voor bedreigde plant- en diersoorten specifiek beleid ontwikkeld. Deze zijn aanwezig in zowel cultuurland als bos- en natuurgebied. Kleinschalig cultuurlandschap met afwisseling is soortenrijker (onder andere: Boomkikker, Kamsalamander) dan intensief agrarisch gebied. In het gehele gebied wordt er naar gestreefd om het bermbeheer ecologisch te laten plaatsvinden. De bermen kunnen dan functioneren als belangrijk refugium voor veel bedreigde plantensoorten.

Provinciale Staten van Overijssel hebben onlangs het Actieplan weidevogels vastgesteld. In dit plan wordt de intentie uitgesproken niet te bouwen in waardevolle weidevogelgebieden.

Bescherming

Streekplan

De ruimtelijke bescherming van de EHS is beschreven in het streekplan. Dit houdt in hoofdlijnen in dat grootschalige nieuwe ontwikkelingen in de gehele EHS worden geweerd en nieuwvestiging van agrarische bedrijven slechts bij uitzonderingen mogelijk is. Voor bestaande landbouwbedrijven gaat geen schaduwwerking van de EHS uit, met uitzondering van de aanwijzing van voor verzuring gevoelige gebieden op basis van de Wet ammoniak en veehouderij (Wav).

Vogelrichtlijn, Habitatrichtlijn en Natuurbeschermingswet

De Europese Unie heeft twee richtlijnen vastgesteld die moeten zorgdragen voor de bescherming van de belangrijkste Europese natuurwaarden: de Vogelrichtlijn uit 1979 en de Habitatrichtlijn uit 1992. Via deze richtlijnen worden zowel soorten als gebieden beschermd. Nieuwe plannen of projecten in of in de nabijheid van deze gebieden moeten worden getoetst aan deze richtlijnen. In Salland vallen delen van de IJsseluitwaarden onder de vogelrichtlijn. De gebieden Vecht en Beneden Regge vallen onder de Habitatrichtlijn. Voor het Boetelerveld is een aanvraag ingediend.

In **Zuidwest-Twente** valt de Sallandse Heuvelrug onder de Vogelrichtlijn en de Habitatrichtlijn. De gebieden Borkeld, Buurserzand/Haaksbergerveen en Wierdense veld vallen onder de Habitatrichtlijn.

In **Noordoost-Twente** valt het gebied Engbertsdijkswenen onder de Vogelrichtlijn en de Habitatrichtlijn. De gebieden Engbertsdijkswenen, Springendal/dal van de Mosbeek en Dinkelland vallen onder de Habitatrichtlijn.

Door middel van de Natuurbeschermingswet (Nbwet) wordt aan een aantal gebieden in **Overijssel** een speciale bescherming gegeven. Voor nieuwe plannen of projecten is een vergunning in het kader van de Nbwet nodig. In **Salland** vallen de gebieden IJsseluitwaarden, Junner en Anër Koeland, Karshoek, Oostermaat en Stekkenkamp onder de Nbwet. In **Zuidwest-Twente** vallen de gebieden Heideterreinen Twickel en Weldam onder de Nbwet. In **Noordoost-Twente** vallen de gebieden Engbertsdijkswenen en Snoeyinksbeek onder de Nbwet. Er wordt momenteel nog gewerkt aan beleid en zonering.

8.2.2 Huidige situatie

Salland-Twente

In Salland ligt in totaal circa 2.650 ha nieuwe natuur, hiervan is 1.651 ha vastgesteld in het Natuurgebiedsplan Salland en circa 1.000 ha in het natuurgebiedsplan Vecht-Regge. Van het Natuurgebiedsplan Salland is inmiddels 60% verworven van het Natuurgebiedsplan Vecht-Regge 31%. In Zuidwest-Twente is sprake van drie natuurgebiedsplannen, namelijk Natuurgebiedsplan Zuid-Twente, Vecht/Regge en Salland. In Noordoost-Twente ligt in totaal 3.373 ha nieuwe natuur, verdeeld over de Natuurgebiedsplannen Noordoost-Twente en Engbertsdijkswenen/Veenschap. Hiervan is 22% inmiddels verworven.

Salland

In Salland bestaat de EHS uit de IJsseluitwaarden, het Vechtdal en de aanliggende bosgebieden (onder andere Rechtersche veld, Vilstersche veld, Gietmenschsche veld, het Zeesserbosch en Landgoed Beerze), het landgoederengebied ten noorden van Deventer, Oostermaat-Gooiemars-de Bannink, Landgoed Schoonheten-Pleegsterweiden-Boetelerveld, het Landgoed Rozendaal-Landgoed 't Reelaer en de Archemerberg. Deze gebieden moeten met elkaar worden verbonden door verbindingzones. Daarnaast bestaat een nauwe relatie met de Sallandse Heuvelrug.

De huidige natuur in Salland is slechts een zwakke afspiegeling van het verleden. Slechts een klein aantal relicten van dit vroegere landschap heeft de ontginning, ontwatering en intensivering overleefd. Van oudsher is Salland hydrologisch een afwisselend gebied. Naast de droge dekzanden bestonden er nattere zones met kwelwater of stagnerend regenwater. De belangrijkste natuurwaarden hier zijn:

- IJsseluitwaarden;

De IJsseluitwaarden hebben veel van hun natuurkwaliteiten kunnen behouden. De IJssel is een belangrijke verbinding tussen de Gelderse Poort en het grote natuurcluster IJsseldelta, Wieden, Weerribben. Ook zijn er belangrijke dwarsrelaties met de Veluwe, landgoederen en binnendijkse komgebieden. De belangrijkste natuurwaarden betreffen:

- a. de grote betekenis als broedgebied voor vele bedreigde vogelsoorten;
- b. de internationale betekenis voor doortrekkende en overwinterende vogelsoorten;

- c. de betekenis voor stroomdalflora;
- d. het voorkomen van bijzondere bostypen (Duursche Waarden, Zalkerbos).
- Vecht-Regge;
het riviersysteem Vecht-Regge is een belangrijk onderdeel van de EHS. Het betreft een afwisselend natuurgebied met stroomgeulen, afgesneden meanders, moerasjes, struwelen, natte en droge graslanden, heideterreinen en omvangrijke bossen. Het is een zeer afwisselend gebied, dat door zijn grootte en variatie van grote betekenis is voor een gevarieerde flora en fauna.
- kwelgebieden;
het gebied Pleegsterweiden (ten westen van Schoonheten) is het belangrijkste kwelgebied. In dit gebied komt waarschijnlijk nog regionale kwel aan de oppervlakte. De actuele botanische waarden in het gebied zijn hoog. Daarnaast komen hier nog enkele grienden voor. De Gooiermars en het gebied Wolbroeken zijn eveneens belangrijke kwelgebieden.
- heiderestanten;
de twee heiderestanten in Salland zijn het Boetelerveld en het Wechelerveld. Het Boetelerveld bevat een oppervlakte vochtige heide, die echter sterk is verdroogd en vergrast. Het Wechelerveld betreft een heiderestant met een overgang naar heischraal grasland.
- moerasgebieden;
het Luttenbergerveld is een klein moerasgebied met onder andere vochtige schraalgraslanden.
- bossen en landgoederen;
vooral in de omgeving van Diepenveen tot aan Groot Schuilenburg en Zonnenbergen komen oude goed ontwikkelde landgoedbossen op leemgrond voor, in de vorm van Wintereiken-Beukenbos. Het Eiken-Haagbeukenbos komt op nog iets rijkere bodems voor en is aanwezig bij 't Nijenhuis, bij Broekland, in het Spijkerbosch en in Zonnenbergen. Vochtiger en voedselrijkere bossen van bron en beek, zoals Elzen-Essenbos komen voor in het Wechterholterbroek ten zuidwesten van Heino, in en rond de Gooiermars en rond de Douwelerkolk bij Schalkhaar. Ook het westelijk deel van het Landgoed Schoonheten bevat Elzen-Essenbos. Verder komen hiervan kleine percelen voor langs de Soestwetering, ten oosten van de Boskamp, in de Rechterschotsmars, bij de Bleerhorster waterleiding en Zonnenbergen. Het Landgoed Windesheim is met name van betekenis door de aanwezigheid van bos op rivierklei.
- weidevogelgebieden;
Salland herbergt nog een aantal goede weidevogelgebieden: Laag Zuthem, Wijnvoorden, Damhoek, Lemelerveld, Schanenbroek en Fliermaten.

Zuidwest-Twente

De natuur in het reconstructiegebied staat onder grote druk. Landbouw, natuur, stad en infrastructuur komen in elkaars nabijheid voor en zijn sterk met elkaar verweven. Het gebied kent een hoge milieubelasting van water, lucht en bodem en is sterk versnipperd. Grote bevolkingsconcentraties komen voor in de nabijheid van aantrekkelijke landschappen en een belangrijk deel van de hoofdinfrastructuur van Overijssel loopt door dit gebied. Een probleem is de voortgaande versnippering en verstoring van het landelijk gebied door uitbreiding van stedelijk gebied en aanleg van infrastructuur. De stedenband Enschede-Hengelo-Borne-Almelo vormt steeds meer een barrière voor uitwisseling tussen de rustige en natuurlijke gebieden. Verzuuring en vermesting vormen een bedreiging voor bodem, water en natuur. Het watersysteem is in hoge mate aangepast aan de vroegere eisen die stelden dat water snel moest worden afgevoerd en dat landbouwgronden en stedelijk gebied droog moesten worden gehouden. De

keerzijde daarvan is dat veel beken nog maar nauwelijks een natuurlijk karakter hebben en dat zowel de natuur als de landbouw verdrogen. Beektrajecten met een hoge mate van natuurlijkheid komen hierdoor nog maar beperkt en verspreid voor.

Noordoost-Twente

In Noordoost-Twente liggen circa 40 landgoederen met een gezamenlijke oppervlakte van ruim 3.700 hectare. De ecologische, landschappelijke en cultuurhistorische waarde van deze landgoederen is groot. In het noordwestelijk gebied ligt het open veengebied met het hoogveenreservaat Engbertsdijkerven. Vooral in het westelijk deel komen hier nog goede weidevogelgebieden voor met onder andere Grutto en Tureluur.

Door de grote spreiding van de natuurgebieden en de bodemkundige opbouw van het gebied zijn de natuurgebieden kwetsbaar voor omgevingsinvloeden, vooral verdroging en verzuring. Vooral de verdroging is door de bodemkundige opbouw (veel slecht doorlatende leem- en tertiare kleigronden, en ondiep liggende slecht doorlatende lagen) door lokale maatregelen op te lossen. Natuurontwikkelingsprojecten die de afgelopen jaren in Noordoost-Twente zijn uitgevoerd zijn zeer succesvol geweest. Er blijken in de zaadbank nog veel zeldzame soorten aanwezig te zijn die zich bij een goede inrichting weer hervestigen.

De weidevogelpopulatie in Noordoost-Twente is gerelateerd aan circa 15 gebieden in de lage vochtige delen van de beekdalen, kwegebieden en veengebieden. De populatie neemt in omvang af. Oorzaken zijn (nauw)effecten van de intensivering van het grondgebruik met vroege maaidata en ontwatering. Verder speelt predatie door vos en kraai, en verdichting en versnippering van het landschap. Ondanks de inspanning van vrijwilligers en de ruime mogelijkheden voor agrarisch natuurbeheer gaat vooral het aantal Grutto's steeds verder achteruit. De nadruk van de verspreiding van kritische weidevogels (Grutto, Tureluur, Watersnip, Zomertaling) die op de Rode lijst zijn vermeld, ligt in het westelijk en noordelijk deel van de provincie, op de vochtige klei (op veen) gebieden.

8.2.3 Autonome ontwikkeling

In heel Overijssel moet per jaar circa 340 ha nieuwe natuur verworven worden (of worden gerealiseerd via particulier natuurbeheer). De realisatie van de nieuwe natuur gaat te langzaam, en komt bovendien te versnipperd tot stand, zodat minder dan gewenst gekomen kan worden tot grotere aaneengesloten eenheden natuur. In 2002 is circa 940 ha verworven en dat is aanzienlijk meer dan in de jaren daarvoor. Momenteel zijn de beschikbare middelen beperkend en niet het grondaanbod. Vooral in 2002 is de grondprijs in geheel Nederland aan het dalen. Verwacht wordt dat deze ontwikkeling zich de komende jaren door zal zetten. Onderstaande tabel 8.1 geeft een overzicht van de stand van zaken van het realiseren van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) (taakstelling nieuwe natuur en ecologische verbindingzones, beleidsdoelstelling is 100% realisatie in 2018).

Tabel 8.1: Stand van zaken realisatie EHS.

Deelgebied	% nieuwe natuur gerealiseerd	% gerealiseerde oppervlakte beheersovereenkomsten	% gerealiseerde verbindingszones
Salland	35% van doelstelling 1.651 ha	26% van doelstelling 1.755 ha	vrijwel 0%
Salland, Vecht-Regge	31% van doelstelling 1.000 ha		
Zuidwest-Twente	17% van doelstelling 3.731 ha	26% van doelstelling 3.600 ha	5% van doelstelling 120 kilometer
Noordoost-Twente	22% van doelstelling 3.373 ha	50% van doelstelling 900 ha	vrijwel 0% van doelstelling 95 kilometer

In de rijksbegroting is een forse bezuiniging op de middelen voor aankoop van natuur doorgevoerd. Deze bezuiniging moet opgevangen worden door een ombuiging van aankoop naar agrarisch en particulier beheer. De gevolgen hiervan voor Salland-Twente zijn nog niet duidelijk. De deelname aan particulier natuurbeheer is nog beperkt. Er is sprake van een toenemende belangstelling, vooral onder niet-agrariërs. Door de ontwikkelingen in de landbouw is er steeds minder belangstelling voor de afname van onbemest natuurhooi en het inscharen van jongvee en vleesvee op onbemest natuurgrasland. Hierdoor dreigt het beheer van deze gebieden onbetaalbaar en niet uitvoerbaar te worden waardoor de natuurdoelen niet gehaald zullen worden.

9 Landschap, cultuurhistorie en landgoederen

9.1 Hoofdlijnen

9.1.1 Problematiek: wat is er aan de hand?

Door de grote ruimtelijke dynamiek van de laatste halve eeuw hebben grote veranderingen plaatsgevonden in het landschap. Denk aan verstedelijking, optimalisering van de inrichting voor een schaalvergroten landbouw, opkomst van (stallen) van de intensieve veehouderij, nieuwe grote infrastructuur. Daarbij zijn wij met onze technische mogelijkheden steeds verder afgeweken van de natuurlijke (on)mogelijkheden in het landschap. Zo zijn bijvoorbeeld natuurlijke watersystemen, bijvoorbeeld van de Regge nauwelijks meer functioneel en herkenbaar en zijn de voedende beken slecht zichtbaar in het landschap. De grote bevolkingsdruk en dichte infrastructuur hebben samenhangende landschappen doorbroken en versnipperd. Veel kleinschalige landschapselementen zijn verdwenen of staan onder druk door schaalvergroting, intensivering en efficiëntere bedrijfsvoering in de landbouw. Onder invloed hiervan dreigen belangrijke "klassieke" kenmerkende landschappen in rap tempo te verdwijnen of te verschrallen. Stads- en dorpsuitbreidingen hebben omringende landschappen opgeslokt. Nieuwe bebouwing in het landelijk gebied heeft vaak geen streekeigen karakter en geen rechtstreekse binding meer met de directe omgeving. De nog gave landschappen hebben een eilandkarakter in een snel veranderende omgeving gekregen. Deze eilanden zijn in veel gevallen echter nog wel van een robuuste omvang en hebben in de meeste gevallen de status van Belvederegebied (zie figuur III.17).

De huidige ruimtelijke kwaliteit en de leesbaarheid van het landschap wordt door bewoners en recreanten gewaardeerd, dankzij de rust, de natuurkwaliteit gebonden aan water, het cultureel erfgoed, de fijnmazige ontsluiting. Voor de kleine landschapselementen geldt dat deze hun agrarische functie hebben verloren, dat er onvoldoende vergoedingen en geschikte instrumenten voor een verantwoord beheer beschikbaar zijn en dat daardoor de kwaliteit en het voortbestaan van veel elementen onder druk staat. De gave landschappelijke en cultuurhistorische eenheden zijn van voldoende omvang om voor de toekomst als inspiratiebron te dienen voor een ontwikkelingsgerichte aanpak en een ontwerpende benadering. Landschap wordt steeds belangrijker voor rust en ruimte in een jachtig bestaan. Er zijn tendensen waarneembaar die het proces van sluipende nivellering van landschappelijke en cultuurhistorische waarden stoppen. Voorbeelden hiervan zijn: aandacht voor water als ordenend principe bij de inrichting van het landelijk gebied, gebruikmaken en respecteren van natuur en landschap bij stedelijke ontwikkeling, nieuwe functies voor gebouwd cultureel erfgoed. Ondanks de toegenomen belangstelling is het overheersende beeld dat de kwaliteit van landschap en het streekeigene nog steeds afneemt.

Van het reconstructiegebied Salland-Twente maken de particuliere landgoederen een belangrijk deel uit. Met name in de deelgebieden Zuidwest-Twente (110 landgoederen, 11.000 ha) en Salland maar ook in Noordoost-Twente (40 landgoederen, 3.700 ha) gaat het om grote oppervlakten bos- en natuurterrein en hoogwaardig agrarisch cultuurlandschap. De landgoederen zijn landschappelijke en cultuurhistorische juwelen. De economische activiteiten op de

landgoederen zijn van oudsher vooral landbouw en bosbouw. Door een beheer als economische eenheid komen de baten van de landbouw ten goede aan de instandhouding van natuur, landschap, gebouwen en erfgoed. Het economisch rendement van de landgoederen is doorgaans onvoldoende om duurzame instandhouding te garanderen. De landbouw op de landgoederen staat onder zeer grote druk, door de fysieke productieomstandigheden, het generieke natuurbeleid en ligging in de Provinciale Ecologische hoofdstructuur (PEHS). Om de agrarische productiecapaciteit op een landgoed als geheel overeind te houden worden tegenwoordig de productierechten van een stoppende pachter verdeeld over de resterende bedrijven. Veel pachtbedrijven liggen binnen de 250-meter Wav-zones, hetgeen beperkingen stelt aan de ontwikkeling van de agrarische bedrijven.

Rundveehouderijbedrijven in de Wav-zone mogen uitbreiden tot een maximum van 110 stuks melkvee met bijbehorend jongvee doorgroeien, hetgeen nu een levensvatbaar hoofdbedrijf oplevert, maar weinig zekerheid biedt voor de verdere toekomst. Veel landgoederen krijgen bovendien te maken met de gevolgen van de aangescherpte mestwetgeving voor de uitspoelingsgevoelige zandgronden. Bij beëindiging van een pachtbedrijf worden doorgaans de gebouwen uitgegeven voor burgerbewoning. Sommige landgoedeigenaren nemen uit de pacht gekomen gronden in eigen beheer. Door een zwaar beheerspakket voor natuur aan te gaan trachten zij een rendabele exploitatie te koppelen aan het behalen van de beoogde natuur- en landschapsdoelen. De landgoederen halen een steeds groter deel van hun inkomsten uit de opstallen. Bij beëindiging van een pachtbedrijf is de verpachter verplicht de opstallen over te nemen die de vertrekkende boer op het gepachte erf heeft gebouwd. Het wordt daarom van steeds groter belang dat de (te slopen) vrijkomende agrarische bedrijfsgebouwen van een kostenpost een inkomstenbron worden.

9.1.2 Opgave en ambitie: wat willen wij met reconstructie bereiken?

Zonder reconstructie dreigt de ruimtelijke kwaliteit en het streekeigene van het landschap verder af te nemen ondanks de toegenomen belangstelling en waardering. Een beleid gericht op houden wat je aan landschap hebt is niet voldoende. Met de reconstructie willen wij daarom het volgende bereiken, overeenkomstig bestaande beleidsdoelstellingen van Rijk en provincie.

- *Behouden en verbeteren van de kwaliteit van het landschap:* Zowel in het Structuurschema Groene Ruimte II als in de Nota Belvédère is het begrip *ontwikkelingsgerichte landschapsstrategie* geïntroduceerd. Deze filosofie en aanpak sluit goed aan op de doelen van de reconstructie en dient om de functieverandering en landschapsontwikkeling beter op elkaar af te stemmen. In de Architectuurnota van het Rijk wordt onderkend dat in de reconstructiegebieden extra aandacht moet worden besteed aan de samenhang tussen gebouwde en ongebouwde omgeving. Reconstructie is in deze nota als zogenaamd "groot project" aangemerkt. Met behulp van een "ontwerpende benadering" worden kansen geschapen om de ruimtelijke en architectonische kwaliteit en samenhang in de reconstructiegebieden te verhogen. Daarmee houden wij van meet af aan in de planvorming rekening met de landschappelijke kwaliteiten. In de strategische plannen van de provincie zijn de hoofdkeuzes van het ruimtelijk beleid voor de groene ruimte gericht op het bieden van ontwikkelingsruimte voor economische functies, naast het koesteren en ontwikkelen van de natuur en het cultuurlandschap als de kroonjuwelen van de provincie. Wij nemen deze doelen over voor de reconstructie in samenhang met de ontwikkelingsgerichte landschapsstrategie en ontwerpende benadering. Deze aanpak is deels ook al gebruikt bij het ontwikkelen van het

reconstructieplan zelf, bijvoorbeeld de reconstructiezoning en de meer watersysteemgerichte benadering.

- *Realiseren van een groenblauwe dooradering:* De doelstelling van de groenblauwe dooradering (rijksbeleid) is het uitbouwen van een multifunctioneel lijnen-netwerk in het landelijk gebied ten behoeve van water, natuur, landschap en recreatie. Dit sluit goed aan bij onze doelstellingen voor bijvoorbeeld het behoud van kleinschalige landschapselementen en het realiseren van verbindingzones en beekdalbrede multifunctionele inrichting. Voor het behoud en onderhoud van overige bestaande kleine landschapselementen stellen wij als doel het onderhouden van de belangrijkste bestaande elementen. Wij zullen het draagvlak voor het behoud van het cultuurlandschap vergroten door zo veel mogelijk meervoudig grondgebruik. Een groot knelpunt is momenteel dat de ambitie voor groene en blauwe diensten groter is dan de beschikbare hoeveelheid geld. Wij zullen gebiedsfonds oprichten om gebiedsgericht voldoende geld te genereren en in te zetten: "De stad als klant van het platteland". De ervaringen en aanbevelingen vanuit de Proeftuin Kwaliteitsimpuls Noordoost-Twente en het Project Boeren voor Natuur op Twickel zullen wij daarbij betrekken (landschaps- en natuurbedrijven). Gebiedsmakelaars, een informatiecampagne en het bevorderen van toekomstgericht ondernemen zullen ook moeten bijdragen aan het vorenstaande.
- *Omgaan met en terugdringen van de verstening van het landschap:* Hierbij gaat het om het stimuleren van de afbraak van oude stallen. Als wij bedrijven verplaatsen of samenvoegen zonder (een deel van) de oude stallen te slopen neemt de oppervlakte gebouwen per saldo toe. Daarom willen wij vrijkomende stallen in extensiveringsgebied ten dele benutten voor recreatiedoelen en waar dat niet lukt of past slopen. Wij willen een sloopregeling inzetten voor de sloop van verpauperde en ontsierende stallen op bedrijven die worden beëindigd of verplaatst. Primair komen in aanmerking stallen in extensiveringsgebied, vervolgens verwevingsgebied en in bijzondere situaties ook in landbouwontwikkelingsgebied. In totaal kan het volgens eerste inschattingen gaan om het slopen van 300 tot 900 stallen met een totale oppervlakte van 25 tot 50 ha. Naast slopen van ontsierende stallen bestaat ook een wens tot gereguleerd hergebruik van agrarische bebouwing voor wonen en bedrijvigheid. Dit gecontroleerde hergebruik kan voor het landschap positief uitpakken ten opzichte van autonome verrommeling door ongewenst hergebruik van lege stallen. Aan het omgaan met verstening zijn daarnaast de volgende aspecten te onderscheiden:
 - a. bij de uitleg van steden en dorpen het integreren van en bereiken van vloeiende overgangen tussen bebouwing en landelijk gebied;
 - b. waar wonen in het buitengebied aan de orde is zal deze een meerwaarde aan het landschap moeten toevoegen. Dit betekent minimaal aandacht voor streekeigen bouwwijze en een goede inpassing in de omgeving;
 - bij de eventuele uitbouw van bestaande en ontwikkeling van nieuwe verblijfsrecreatieve complexen moet er expliciet aanbesteed worden aan de inpassing in de omgeving en de bijdrage die deze complexen kunnen leveren aan de landschappelijke kwaliteit van de omgeving
 - voorzover er bij landbouwbedrijven sprake is van stalvergroting en –vermeerdering zal daarbij aandacht geschonken moeten worden aan inpassing in de landschappelijke context.
- *Behouden en versterken van de landgoederen:* Met de reconstructie willen wij bijdragen aan het behouden en versterken van de grote betekenis van de landgoederen voor natuur, landschap, cultuurhistorie en landbouw. Daarbij gaan wij uit van "behoud door ontwikkeling". Daartoe is het noodzakelijk de economische basis van de landgoederen te behouden en te

versterken. Daarbij richten wij ons op aanpassing en vernieuwing van functies en het behoud van voldoende grondgebonden landbouw (behoud van het "koeienquotum" op een landgoed). Belangrijk zijn passende mogelijkheden voor nieuwe economische dragers op de landgoederen, met name in combinatie met hergebruik of vervanging van vrijkomende bebouwing op landgoederen. Daarbij kan ruimte zijn voor experimenten met bijvoorbeeld wonen en cultuurhistorische activiteiten op landgoederen.

- *Behoud en ontwikkeling van ruimtelijk cultureel erfgoed* (onder andere archeologische elementen, historisch-geografische elementen en structuren, essen, landgoederen, landschap en monumenten, boerenerven, agrarisch industrieel erfgoed, waterstaatkundig erfgoed).

9.1.3 Aanpak: hoe gaan wij de opgave uitvoeren?

- *Aanpak ontwikkelingsgerichte landschapsstrategie en ontwerpende benadering:* Bij de uitwerking en uitvoering van het reconstructieplan zullen wij het landschapsontwerp vanaf het begin betrekken. De lijst van te maken uitwerkingen van het reconstructieplan is mede gebaseerd op prioriteiten vanuit de ontwikkelingsgerichte strategie en ontwerpende benadering. Daartoe zullen wij de mogelijkheden en wenselijkheid van een steunpunt ontwikkelingsgerichte landschapsstrategie en ontwerpende benadering bezien. Dit steunpunt kan een aanjaagfunctie en een intermediaire rol vervullen tussen initiatiefnemers en betrokkenen. Verder stimuleren wij het opstellen van beeldkwaliteitsplannen, landschapsontwikkelingsplannen en landgoedvisies.
- *Versterken groenblauwe dooradering:* De bestaande landschapszorgsystemen gaan wij uitbreiden en versterken met goede afspraken tussen alle betrokkenen. Daarbij besteden wij meer aandacht aan prioriteitstelling van gebieden en monitoring van de resultaten. Met de waterschappen en gemeenten zal een plan van aanpak opgesteld worden om de blauwe dooradering uit te werken en te prioriteren. Wij gaan een fonds instellen om voldoende geld te genereren voor de betaling van groene en blauwe diensten door grondeigenaren. Bijvoorbeeld als onderdeel van een Provinciaal Investeringsfonds landelijk gebied Overijssel. Daarbij gaan wij werken aan oplossingen in samenwerking met private partijen, alle mogelijke vormen van financiering en regionaal maatwerk.
- *Aanpak versterking:* Zowel bij verplaatsingen als beëindigen van intensieve veehouderijbedrijven gaan wij gebruik maken van de toekomstige Rood voor rood-regeling. De ontwerpende benadering zullen wij nadrukkelijk betrekken bij de uitwerking om te komen tot het vergroten van de ruimtelijke kwaliteit
- *Aanpak behouden en versterken economische basis van de landgoederen:* de aanpak voor de landgoederen gaan wij uitwerken in een beleidsvisie met als onderwerpen in ieder geval behoud van de landbouwproductie en maatwerk rood voor rood: slopen ontsierende stallen en gebouwen met vervangende nieuwbouw met woon of werkfunctie op locatie op het landgoed. wij stimuleren het maken van landgoedvisies. Belangrijke uitwerkingen daarin zijn het behouden van de landbouwproductierechten op de landgoederen, maatwerk in sterlocaties, de recreatiefunctie, cultuurtoerisme, een landschapsfonds voor landgoederen en nieuwe exploitatiemogelijkheden.
- *Inspanningen van alle betrokken partijen:* Bij het behouden en verbeteren van het landschap ligt met name een belangrijke eigen verantwoordelijkheid van landbouwbedrijven, gemeenten, waterschappen en landgoederen.

9.2 Beleid en referentie

9.2.1 Beleidscontext en beleidsdoelen

Salland-Twente

In de strategische plannen van de provincie zijn de *hoofdkeuzen van het ruimtelijk beleid* voor de groene ruimte gericht op het bieden van ontwikkelingsruimte voor economische functies, naast het koesteren en ontwikkelen van de natuur en het cultuurlandschap als de kroonjuwelen van de provincie.

Het Structuurschema Groene Ruimte 2, de Nota Belvedere, de Architectuurnota en de Nota "Natuur voor mensen, Mensen voor natuur" hanteren de ruimtelijke kwaliteit als sleutelbegrip. Dan gaat het ook over een harmonie tussen gebouwde en ongebouwde omgeving. De Nota Belvedere hanteert de cultuurhistorische identiteit als richtinggevend voor de ruimtelijke inrichting, zowel in behoudende als inspirerende betekenis. Om de bedreiging van nivellering en versnippering tegen te gaan is een beleid dat slechts gericht is conservering onvoldoende, want dat betekent steeds achter de feiten aan lopen. Daarom is het begrip ontwikkelingsgerichte landschapsstrategie geïntroduceerd (in de Nota Belvedere "behoud door ontwikkeling" genoemd). Bij een dergelijke benadering worden functieveranderingen en –intensiveringen aangegrepen om het landschap her in te richten, waarbij de oude structuren als vertrekpunt en inspiratiebron dienen. Doel hiervan is landschap een volwaardige plaats te geven in ruimtelijke plannen en van meet af aan rekening te houden met de draagkracht van het landschap bij ruimtelijke ingrepen en functieveranderingen. In de Architectuurnota wordt reconstructie als "groot project" aangemerkt. Met behulp van een ontwerpende benadering in het reconstructieproces worden kansen geschapen om de ruimtelijke en architectonische kwaliteit te verhogen.

De natuurlijke ondergrond vormt de basis voor het huidige landschap van Salland-Twente. De mens heeft immers door de eeuwen heen bij de ontginning van het landschap gebruikgemaakt van hetgeen hij "van nature" aantrof. Dat dit landschap behouden moet blijven en versterkt worden is een belangrijke boodschap in diverse relevante beleidsnota's op rijksniveau zoals Natuur voor mensen, Mensen voor natuur, het Structuurschema Groene Ruimte 2, de Nota Belvedere en de Architectuurnota. *Ruimtelijke kwaliteit* is in al die nota's een sleutelbegrip. Om die ruimtelijke kwaliteit te behouden en verder te versterken, is het nodig de landschappelijke en cultuurhistorische waarde daarvan scherp in het oog te houden, want deze behoren tot de belangrijkste kernkwaliteiten van het gebied. Voor een deel lopen deze kwaliteiten gelijk op met doelstellingen op het gebied van natuur, want delen van Salland behoren tot de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). Voor andere gebieden, die niet binnen de EHS vallen bevat het "Programma Landelijk Natuurlijk" uit de Nota "Mensen voor natuur, Natuur voor mensen" beleidsdoelen voor verdere versterking van de landschappelijke kwaliteit. Er wordt gestreefd naar een "Groen-blauwe dooradering" van het agrarisch cultuurlandschap oftewel versterking van het vlechtwerk van landschapselementen.

Hoewel het landschap van Salland-Twente nog relatief gaaf is, is ook hier sprake van verrommeling, nivellering en versnippering. Om dit tegen te gaan is een beleid, slechts gericht op conservering, niet voldoende. Zowel in het Structuurschema Groene Ruimte II als in de Nota Belvedere is daarom het begrip *ontwikkelingsgerichte landschapsstrategie* geïntroduceerd. Deze

filosofie en aanpak sluit goed aan op de doelen van de reconstructie en dient om de functieverandering en landschapsontwikkeling beter op elkaar af te stemmen. De gewenste landschappelijke kwaliteit is daarbij het uitgangspunt voor ruimtelijke veranderingen, die gevolgen hebben voor het landschap, maar ook een kans kunnen zijn om het landschap te verbeteren. Het gaat veelal om het vooraf kunnen sturen in plaats van het achteraf constateren. Het Identiteits- en streefbeeld vormt de basis voor een ontwikkelingsgerichte landschapsstrategie. Hierbij vormt het landschap "als systeem (de lagenbenadering, de relatie abiotiek-biotiek-menselijk handelen) een leidraad.

Doel hiervan is landschap een volwaardige plaats te geven in ruimtelijke plannen. Dit gebeurt door vanaf het begin rekening te houden met de draagkracht van het landschap bij ruimtelijke ingrepen en functieveranderingen en door zorgvuldig na te gaan hoe deze bij kunnen dragen aan versterking van de landschappelijke kwaliteit en de cultuurhistorische waarden. In de "Nota Belvedere is specifiek verwoord hoe op een verantwoorde wijze met de cultuurhistorische waarden omgegaan kan worden. Zorgvuldige restauratie, inpassing en vooral inspiratie van en door cultuurhistorische waarden kunnen ervoor zorgen dat de ingrepen die wij nu doen een kwaliteit toevoegen in een historische reeks en zo een bijdrage leveren aan de identiteit van de plek of het gebied (behoud door ontwikkeling). Voor gebieden met een lage landschappelijke kwaliteit of gebieden die sterk gaan veranderen mikt het beleid op het vernieuwen van de landschappelijke identiteit.

In Salland-Twente is van oudsher sprake van een grote *harmonie tussen gebouwde en ongebouwde omgeving*. Ook dit is een van de kernkwaliteiten van het gebied. Onder andere "moderne" huisvestingswensen en functieverandering van boerderijen of uitbreiding hebben vaak tot gevolg dat de gebouwde omgeving los komt te staan van de directe omgeving. In de Architectuurnota van het Rijk wordt onderkend dat in de reconstructiegebieden op kleine en grote schaal aan de samenhang tussen gebouwde en ongebouwde omgeving extra aandacht moet worden besteed. Reconstructie is in deze nota als zogenaamd "groot project" aangemerkt. Met behulp van een "ontwerpende benadering" worden kansen geschapen om de ruimtelijke en architectonische kwaliteit en samenhang in de reconstructiegebieden te verhogen.

Zuidwest-Twente

De identiteit van Zuidwest-Twente kenmerkt zich door een grote ruimtelijke dynamiek die tot uitdrukking komt in ondermeer een grote verstedelijkingsdruk. Onder invloed hiervan dreigen belangrijke "klassieke" kenmerkende landschappen in rap tempo te verdwijnen of te verschromelen. De aangegeven dynamiek schept eveneens zijn eigen kansen om het gebied landschappelijk een grote opknopbeurt te geven.

Ruimtelijke en landschappelijke kwaliteit in Zuidwest-Twente betekent in hoofdlijnen het zoeken naar een evenwicht en afstemming tussen verstedelijking en het waardevolle agrarische cultuurlandschap. Om de ruimtelijke kwaliteit van Zuidwest-Twente te versterken en te ontwikkelen, is het nodig de landschappelijke en cultuurhistorische dimensie daarvan scherp in het oog te houden. Naast de intrinsieke waarde vormen zij ook een inspiratiebron voor het bouwen van nieuwe landschappen in die delen van Zuidwest-Twente, waar door ruimtelijke dynamiek kansen voor kwaliteitsverbetering zijn. Zorgvuldige inpassing van nieuwe economische dragers en

het leveren van een bijdrage van deze dragers aan het landschap kunnen hier hand in hand gaan en de kwaliteit van het gebied versterken.

Het landschap van Zuidwest-Twente is op veel plaatsen verbrokken en doorsneden. Er is sprake van verrommeling, versnippering en nivellering. Juist daar is een ontwikkelingsgerichte landschapsstrategie een belangrijk middel om weer meer diversiteit en samenhang aan te brengen. Een ontwikkelingsgerichte landschapsstrategie is dan bij uitstek een manier om die kwaliteit te herstellen of opnieuw vorm te geven. Zuidwest-Twente is één van de aangewezen Belvedere-gebieden (zie figuur III.17). De ontwerpende benadering wordt onder andere toegepast in het Belvedere-project in de gemeenten Haaksbergen en Hof van Twente.

Het is in het ruimtelijk beleid voor Zuidwest-Twente van belang dat er tussen de Twente steden corridors in stand blijven, die verbindende schakels vormen tussen Zuidwest-Twente en Noordoost-Twente.

Landgoederen vormen in Zuidwest-Twente een te koesteren kwaliteit vanwege de instandhouding van cultuurhistorie en natuur- en landschapswaarden. Landgoederen verdienen daarom alle steun. Een belangrijk aspect is de status van landgoederen als economische eenheid met daarbij de landbouw als blijvende economische drager. De Natuurschoonwet, waaronder vrijwel alle particuliere landgoederen zijn gerangschikt, zorgt voor de duurzame instandhouding van de kleinschaligheid.

Noordoost-Twente

Beleidsdoelen voor het landschap in Noordoost-Twente zijn weergegeven in het Streekplan 2000+ zijn:

- herstel en behoud van de open en kleinschalige landschappen: "de beplantingselementen die de kleinschaligheid bepalen dienen behouden te worden". De begrenzing van de kleinschalige landschappen komt ruwweg overeen met de gebieden met hoofdaccent landschap op de streefbeeldkaart. Die kleinschalige landschappen vertonen een sterke overlap met de begrenzing van het Belvedere gebied en de omgeving van Geesteren (zie beleidskaart landschap). Binnen het Belvedere gebied zijn aardkundige/archeologische waarden aangeduid. Vanuit het Water Huishoudings Plan kan hier aan worden toegevoegd het herstel en behoud van het Dinkeldal en de bovenlopen van de beken;
- behoud van het cultureel erfgoed inclusief aardkundige waarden, zoals karakteristieke boerenerven, Het Stift en Ootmarsum als beschermde dorpsgezichten, het Eerder Achterbroek en de Hallerhoek bij den Ham en beschermwaardige buitenplaatsen (De Breckelenkamp en 't Singraven te Denekamp, Herickhave te Tubbergen, Singraven en De Hakenberg te Losser, Kalheupink te Oldenzaal);
- behoud van landgoederen met multifunctioneel karakter. De Natuurschoonwet stimuleert de duurzame instandhouding. Nieuwe functies die geen afbreuk doen aan het karakter van landgoederen en de instandhouding van die landgoederen beogen zijn niet bij voorbaat uitgesloten.

Richtinggevend voor de ontwikkeling van het gebied zijn: het bereiken en behouden van hoge kwaliteiten van natuur, landschap en cultureel erfgoed, die blijvend verweven zijn met landbouw en die een basis vormen voor recreatie. Noordoost-Twente onderscheidt zich van andere gebieden door een gevarieerd en gedifferentieerd agrarisch cultuurlandschap, rijk aan natuur- en

landschapswaarde, met een vitale plattelandseconomie. Een aantal karakteristieke landgoederen en boerenerven is gerangschikt onder de Natuurschoonwet 1928. In deze wetgeving is de oppervlakteverhouding van de bedrijfsonderdelen vastgelegd.

9.2.2 Huidige situatie

Salland-Twente

De figuren I. 3, III.1 en III.2 achter in dit deel geven een overzicht van het abiotisch patroon en de landschapstypen in Salland-Twente.

Salland

Onderstaande beschrijving van de huidige situatie is met name gebaseerd op "Huidige situatie en autonome ontwikkeling", DLG, 2002 en het Deelplan Landschap en Natuur reconstructie Salland 4^e concept van 6 december 2002.

Salland is als het ware "opgespannen" tussen de Sallandse Heuvelrug en de rivieren IJssel, Vecht en Regge. Deze lijnen vormen de ruggengraat van Salland en bepalen samen met de weteringen en de landgoederenzones de identiteit van het Sallandse landschap. Landschapecologisch is Salland te beschrijven als een ruggengraat bestaande uit de Sallandse Heuvelrug en de rivieren de IJssel, de Vecht en de Regge. Daartussen ligt een van oost naar west afhellend "wasbord" bestaande uit een fijnmazig patroon van plateaus, ruggen en laagten, waarbij de weteringen het oost-west patroon accentueren.

De volgende landschapstypen komen voor:

- stuwwallenlandschap met grote natuurlijke hoogteverschillen, openheid met heide en jeneverbesbegroeiing, grootschalige eenheden, grote boskernen en nagenoeg geen bebouwing (Archemerberg en Luttenberg);
- rivierenlandschap, met openheid en landschappelijke afwisseling, enclaves van nieuwe natuur met bos, strangen, ruigte, graaskuddes, oeverwallen en rivierduinen, schaalverschillen tussen IJssel, Vecht en Regge;
- landgoederenlandschap, met samenhangende eenheden van bos, lanen, houtwallen, landbouw, natuur, water en bebouwing, besloten structuur, historische landhuizen, parken en bossen en een grote verscheidenheid;
- weteringenlandschap, met dalvormige laagten en gericht op snelle afvoer van water, geringe natuurlijkheid en openheid;
- jong heideontginningslandschap, in gebruik als landbouwgebied met relatieve openheid, strakke en kale weteringen en op verschillende plaatsen enige glooiingen;
- stads- en dorpsranden, met verdichte bebouwing, veelal een ontbrekende samenhang tussen stad en land en ongestructureerde ontwikkelingen, dat wil zeggen, bebouwing los van landschappelijke structuren, architectuur los van de omgeving en stad en dorp gaan steeds meer op elkaar lijken.

Het culturele erfgoed draagt bij aan de herkenbaarheid en identiteit van de streek. Cultuurhistorie kan een belangrijke inspiratiebron zijn voor vernieuwing (thema Belvedere; behoud door ontwikkeling).

Belangrijke items zijn onder andere:

- IJssel en Vecht;
- de Sallandse weteringen;

- het Overijssels Kanaal;
- de stad Deventer;
- archeologie;
- boerderijen en boerenerven in het landschap;
- landgoederen en buitenplaatsen;
- (agrarisch) industrieel erfgoed;
- dorpen in het landschap;
- oude verdedigingswerken.

Een uitgebreide beschrijving van de cultuurhistorische kwaliteit is te vinden in de Cultuurhistorische kenschets van Salland die in september 2002 door het Oversticht is opgesteld.

Zuidwest-Twente

De landschappelijke hoofdstructuur van Zuidwest-Twente wordt in hoofdlijnen bepaald door de grote stuwwal van de Sallandse Heuvelrug en de kleinere van Borkeld en de Herikerberg. Naar het zuidwesten gaat dit stuwwallen landschap over in het open ontginningsgebied van het Holter en Markelose broek. Het Reggedal met zijn agrarisch cultuurland en aanliggende dorpen is het volgende beeldbepalende element. Verder naar het oosten komen wij in het gebied van de bovenlopen van de Regge. Dit gebied is nogal divers in voorkomen en kent zowel afwisseling tussen de beekdalen en de hogere stroomruggen en tussen open en meer besloten landschap. Zowel aan de west- als de oostzijde bevinden zich landgoederenzones. Het stedelijk landschap van de Twentse stedenband is uiteraard van een geheel eigen orde. Opvallend zijn verder de hogere gebieden op de rug Wierden-Hoge Hexel-Daarle met zijn historische ontsluitings- en bebouwingspatroon en het gebied rondom de Enterse es. Verspreid over heel Zuidwest-Twente komen essen en kampen voor. Het oorspronkelijke watersysteem van de Regge nauwelijks meer functioneel en herkenbaar en zijn de voedende beken slecht zichtbaar in het landschap. De grote bevolkingsdruk en dichte infrastructuur hebben samenhangende landschappen doorbroken en versnipperd. Veel kleinschalige landschapselementen zijn verdwenen door schaalvergroting, intensivering en efficiëntere bedrijfsvoering in de landbouw. Stads en dorpsuitbreidingen hebben omringende landschappen opgeslokt. Nieuwe bebouwing in het landelijk gebied heeft geen streekeigen karakter en geen rechtstreekse binding meer met de directe omgeving.

De nog gave Zuidwest-Twentse landschappen hebben een eilandkarakter in een snel veranderende omgeving gekregen. Deze eilanden zijn in veel gevallen echter nog wel van een robuuste omvang en hebben vaak een beschermde status. De gave landschappelijke en cultuurhistorische eenheden zijn van voldoende omvang om voor de toekomst als inspiratiebron te dienen voor een ontwikkelingsgerichte aanpak en een ontwerpende benadering.

Van het reconstructiegebied Salland-Twente maken de particuliere landgoederen een belangrijk deel uit. Met name in de deelgebieden Zuidwest-Twente en Salland gaat het om grote oppervlaktes bos- en natuurterrein en hoogwaardig agrarisch cultuurlandschap. De verdeling (verpachte) agrarische grond- bos en natuurterrein is op de landgoederen globaal 50% - 50%. In Zuidwest-Twente betreft het ongeveer 110 terreinen, met een gezamenlijk areaal van meer dan 11.000 ha. De Overijsselse landgoederen worden gekenmerkt door de verwevenheid van bos- en natuurterreinen en landbouwgronden. Hierdoor is een kleinschalig landschap ontstaan dat zowel ecologisch als landschappelijk/recreatief zeer hoogwaardig is. De economische activiteiten op de landgoederen zijn van oudsher landbouw (pacht en/of eigen exploitatie), bosbouw en heel vroeger

jacht, visserij en tolrechten. De belangrijkste kostenposten vormen het onderhoud van de natuurterreinen, landschapselementen en de cultuurhistorische elementen (parkaanleg, monumentale opstallen, bruggetjes en ornamenten, lanen, et cetera), maar ook de gebouwen van de pachtboerderijen. Door een beheer als economische eenheid komen de baten van de landbouw ten goede aan de instandhouding van natuur, landschap, gebouwen en erfgoed.

Noordoost-Twente

De huidige ruimtelijke kwaliteit en de leesbaarheid van het besloten en kleinschalig landschap in afwisseling met de open landschappen wordt door bewoners en recreanten gewaardeerd. Noordoost-Twente biedt rust, kwaliteiten gebonden aan reliëfverschillen en water (Stuwwallen, essen, Dinkel, beken), het cultureel erfgoed en kent een fijnmazige ontsluiting. Dit beeld overheerst nog steeds ondanks de tendens van schaalvergroting en nivellering, slechte inpassing en afronden van de kernrand, toenemend ruimtebeslag voor wonen en werken in de afgelopen decennia, en 'last but not least' de opkomst van intensieve teelten. In de (oudere) ruilverkavelingsgebieden is kenmerkende beplanting verdwenen en ondanks herplant onvoldoende gecompenseerd. De open essen vormen nog steeds een karakteristiek element in een veranderend landschap.

In het kader van het Landschapszorgsysteem zijn alle kleine landschapselementen geïnventariseerd en is een programma opgesteld om deze te restaureren en voor de toekomst veilig te stellen. De belangstelling van de particuliere eigenaren voor de onderhoudsprojecten is groot. *Gerestaureerde elementen worden automatisch aangemeld voor de SAN (Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer).* Voor het overige is de aanmelding voor de SAN gering voor wat betreft het beheer van kleine landschapselementen. De beperkte deelname wordt mede veroorzaakt door de vergoedingsystematiek, de vele administratieve handelingen door de vele partijen die een rol hebben, de hoogte van de vergoedingen en de beperkte mogelijkheden om maatwerk te kunnen leveren. Aanleg van nieuwe elementen is nog moeilijker door gebrek aan financiële middelen.

De landgoederenzone op de stuwwal bij Oldenzaal en de landgoederen elders vormen een kenmerkend onderdeel van de ruimtelijke kwaliteit. Er zijn circa 40 landgoederen met een gezamenlijk oppervlak van 3.700 hectare, waarvan de helft in landbouwkundig gebruik en grotendeels gesitueerd binnen de PEHS. Het economisch rendement van de landgoederen is doorgaans onvoldoende om duurzame instandhouding te garanderen. Kostenposten vormen het onderhoud van de natuur -, landschap en cultuurhistorische elementen, en opstallen. Deze kosten worden gefinancierd met de opbrengsten uit de landbouw. Deze combinatie van elementen maken landgoederen zo aantrekkelijk voor de recreant.

9.2.3 Autonome ontwikkeling

Salland

De kwaliteit van het landschap staat onder druk van onder andere nieuwe gebiedsvreemde ontwikkelingen (woningbouw, bedrijventerreinen, infrastructuur) en schaalvergroting in de landbouw. Dit leidt tot een sterke nivellering van het landschap. Dat betekent, dat verschillende landschappen en gebiedsdelen steeds meer op elkaar gaan lijken. De aanwezigheid van dynamiek vanuit verschillende grondgebruiksvormen leidt zowel tot nivellering van bestaande waardevolle landschappen als tot mogelijkheden om nieuwe landschappen te creëren. Sommige functies eisen meer ruimte, bijvoorbeeld door de toegenomen welvaart en mobiliteit, verstedelijking,

infrastructuur, recreatie, natuur. Ook de oude functies, zoals waterbeheer en landbouw, veranderen echter.

Landschap wordt maatschappelijk steeds belangrijker. Landschap biedt rust en ruimte, elementen waaraan mensen steeds meer behoefte krijgen als compensatie van het jachtige leven. Desondanks biedt het beleid onvoldoende mogelijkheden om de ontwikkeling naar schaalvergroting en nivellering in het landschap te keren.

De landbouw als economische pijler op de landgoederen staat onder zware druk. Dit komt door de kleinschaligheid van het landschap, de verwevenheid van natuur en landbouw (depositiebeleid) en de ligging van veel landgoederen in kwetsbare en natte delen van Overijssel (PEHS). De wens tot omvorming van landbouwgrond naar natuurterrein versmalt de basis van de landbouw en maakt extensivering van de aanwezige pachthoeves moeilijk. De recreatieve aantrekkelijkheid van landgoederen kan tot nieuw economisch draagvlak leiden. Te intensieve ontsluiting is echter ongewenst.

Voor de kleine landschapselementen geldt dat deze hun agrarische functie hebben verloren, dat er onvoldoende vergoedingen voor een verantwoord beheer beschikbaar zijn en dat daardoor de kwaliteit en het voortbestaan van veel elementen onder druk staat.

Zuidwest-Twente

Er zijn tendensen waarneembaar die het proces van sluipende nivellering van landschappelijke en cultuurhistorische waarden stoppen. Voorbeelden hiervan zijn: aandacht voor water als ordenend principe bij de inrichting van het landelijk gebied, gebruikmaken en respecteren van natuur en landschap bij stedelijke ontwikkeling, nieuwe functies voor gebouwd cultureel erfgoed. Ondanks de toegenomen belangstelling is het overheersende beeld dat de kwaliteit van landschap en het streekeigene nog steeds afneemt.

De landbouw op de landgoederen staat onder zeer grote druk, door de fysieke productieomstandigheden, het generieke natuurbeleid en ligging in de PEHS. Veel pachtbedrijven vallen binnen de 250-meter zones, hetgeen de ontwikkeling van de agrarische bedrijven in gevaar brengt. De rundveehouderij kan tot een maximum van 110 stuks melkvee met bijbehorend jongvee doorgroeien, hetgeen nu een levensvatbaar hoofdbedrijf oplevert, maar weinig zekerheid biedt voor de verdere toekomst. Vele landgoederen krijgen bovendien te maken met de gevolgen van de aangescherpte mestwetgeving voor de uitspoelingsgevoelige zandgronden.

Bij beëindiging van een pachtbedrijf worden doorgaans de gebouwen uitgegeven voor burgerbewoning. Sommige landgoedeigenaren nemen uit de pacht gekomen gronden in eigen beheer. Door een zwaar beheerspakket af te sluiten in het kader van de SAN kan een rendabele exploitatie worden gekoppeld aan het behalen van de beoogde natuur- en landschapsdoelen.

Noordoost-Twente

Bij ongewijzigd beleid dreigen de ruimtelijke kwaliteit en het streekeigene verder af te nemen vanwege onvoldoende onderhoud aan het landschap en onvoldoende compensatie van ingrepen in het landschap (ruilverkaveling) en verdichting van de open essen door gewijzigd gebruik (boomteelt) ondanks de toegenomen belangstelling. Er wordt gezocht naar publieke financiering. Functieverlies (in onbruik geraken) van ruimtelijk cultureel erfgoed (kavelbeplanting, gebouwen) kan resulteren in het verdwijnen van dat erfgoed. Door uniforme bouwwijze verschaalt en versteent de landschapskarakteristiek.

10 Landbouw

10.1 Hoofdlijnen

10.1.1 Problematiek: wat is er aan de hand?

Landbouwstructuur algemeen

De landbouw is met circa 7.500 bedrijven en circa 70% van de totale oppervlakte de grootste grondgebruiker in Salland-Twente. Tabel 10.1 geeft een overzicht van aard en omvang van de landbouwbedrijven.

Tabel 10.1a: Overzicht landbouwbedrijven in Salland-Twente (bron: Reconstructienota 2, GIAB, 1999).

Bedrijfstype	Aantal bedrijven			
	Aantal kleiner dan 20 nge*	Aantal 20 tot 70 nge	Aantal met meer dan 70 nge	Totaal aantal bedrijven
Melkveehouderij	263	1.117	1.666	3.046
Overige graasdieren	1.784	303	66	2.153
Varkenshouderij	121	297	280	698
Pluimveehouderij	10	58	81	149
Overige veehouderijbedrijven	3	8	19	30
Gemengde bedrijven**	463	342	256	1.061
Akkerbouw	350	46	24	420
Overige teelten (o.a. tuinbouw)	36	68	79	183
Met agrarisch natuurbeheer***				265
Met overige verbreding***				605
Met biologische landbouw***				84

* Een bedrijf moet ongeveer 70 nge groot zijn om een volwaardig gezinsinkomen te kunnen verdienen. Onder de kleinere bedrijven en zitten veel nevenbedrijven (met inkomen van buiten de landbouw) of afbouwende bedrijven (oudere agrariërs zonder opvolger).

** Op gemengde bedrijven komen meerdere bedrijfstakken voor (bijvoorbeeld koeien en varkens), waarbij geen van de takken een aandeel heeft van meer dan tweederde van de economische bedrijfsomvang. Er zijn dus nog meer gemengde bedrijven, met takken die kleiner zijn dan eenderde van de totale productieomvang.

*** In totaal gaat het om minder bedrijven, omdat meerdere activiteiten op hetzelfde bedrijf kunnen voorkomen.

Opvallend in de tabel is het grote aantal kleine akkerbouwbedrijven en bedrijven met overige graasdieren. Daaronder zitten wellicht veel kleine en afbouwende nevenbedrijven, die bijvoorbeeld de grond nog vasthouden maar het melkquotum afgestoten hebben. Daarmee is wel het melkquotum maar niet de grond van deze bedrijven beschikbaar voor (extensivering van) de toekomstbedrijven.

De melkveehouderij is veruit de belangrijkste bedrijfstak met circa 85% van de oppervlakte landbouwgrond en circa 70% van de totale economische omvang van de landbouw in Salland-Twente (CBS). Ook de sterke bedrijfsstructuur met een groot aandeel grote bedrijven in de melkveehouderij valt op. De intensieve veehouderij heeft maar circa 10% van de oppervlakte landbouwgrond maar wel een aandeel van circa 20% in de economische omvang van de landbouw. Tuinbouw heeft 1% van de grond en 6% van de totale economische omvang.

De totale economische omvang van de landbouw (primaire productie) groeit niet meer, maar neemt naar verwachting ook niet af (CBS). In de veehouderij zijn productieplafonds ingesteld om marktredenen (melk op nationaal niveau) en milieuredenen (varkens en pluimvee op regionaal niveau). *Het aantal landbouwbedrijven neemt al jarenlang gestaag af. De overblijvende bedrijven* groeien door het overnemen van productierechten grond en locaties van stoppende bedrijven. Het is moeilijk te voorspellen hoe de veestapel zich in de planperiode gaat ontwikkelen maar er zijn nu geen redenen om aan te nemen dat daarin grote veranderingen zullen plaatsvinden naar beneden of naar boven. Het behoud van een voldoende kritische omvang van de veestapel is daarom en om economische redenen ook uitgangspunt bij het uitwerken van zonering en sterlocaties. Tussen de sectoren kunnen zich wat schommelingen voordoen en de niet aan productieplafonds gebonden sectoren kunnen nog groeien (bijvoorbeeld tuinbouw, geiten, konijnen, struisvogels).

In tabel 10.1b is een overzicht gegeven van de aantallen dieren in het reconstructiegebied volgens de tellinggegevens van 2001.

Tabel 10.1b: Overzicht aantallen dieren op agrarische bedrijven in het reconstructiegebied naar bedrijfstak (GIAB, 2001).

Bedrijfstak	aantal bedrijven	melkvee	vleesvarkens	fokvarkens	vleeskippen	legkippen
Gespecialiseerde bedrijven met intensieve veehouderij	848	399	341.703	99.096	3.048.044	1.581.322
gemengde bedrijven met meer dan 250 m2 hokdieren	719	27.493	227.808	34.703	665.986	234.885
gespecialiseerde melkveehouderij en overige graasdierbedrijven met minder dan 250 m2 hokdieren	4630	121.175	67.629	1.961	24.255	12.414
gespecialiseerde plantaardige bedrijven inclusief boomkwekerijen	862	311	25.064	1.535	98.575	52.773
Biologische landbouw	79	1.308	4.358	1.183	2.650	23.518
Totaal	7138	150.686	666.562	138.478	3.839.510	1.904.912

Tussen 2000 en 2002 (CBS) is de rundveestapel in Salland-Twente gelijk gebleven, de varkensstapel gedaald met 8 % en de pluimveestapel gestegen met 7%. De daling van de varkensstapel is wellicht vooral een gevolg van de opkoopregeling. Nieuwe opkoopregelingen zijn niet te verwachten en mestproductierechten worden niet meer gekort bij verhandelen. Ten slotte blijven mestproductierechten van emigrerende bedrijven achter in het gebied. Het Nederlandse melkquotum zal de komende jaren in ieder geval met 1,5% verhoogd worden. Verdere verhoging in de toekomst in samenhang met meer wereldmarktwerking is punt van overweging bij de EU. Anderzijds neemt de melkproductie per koe nog steeds iets toe, maar die toename kan afvlakken in samenhang met een aangepaste bedrijfsvoering vanwege extensivering, verbreding en verdieping.

De landbouw is van oudsher de belangrijkste drager van de groene ruimte in Overijssel, niet alleen sociaal-economisch maar ook als belangrijke gebruiker en beheerder van het agrarisch cultuurlandschap. Beide functies staan onder druk door het groeiende belang van andere functies en de afname van het aantal landbouwbedrijven. Dit terwijl de maatschappelijke en stedelijke vraag naar groen, rust, ruimte en nieuwe diensten van het platteland toeneemt. Deze vraag zorgt nog maar op bescheiden schaal voor inkomen op de landbouwbedrijven in de vorm van bijvoorbeeld zorg, streekproducten, betalen voor het landschap of recreatievoorzieningen. Ongeveer tweederde van de productie van de landbouw in Salland-Twente moet afgezet worden op de Europese en wereldmarkt. Het marktaandeel van biologische en streekproducten is nu

hooguit enkele procenten van de consumptie. Als dat aandeel in de planperiode zou groeien naar 10% gaat het nog maar om enkele procenten van de totale landbouwproductie in Salland-Twente. Dat betekent dat afzet van producten met extra toegevoegde waarde in de streek maar een bescheiden bijdrage kan leveren aan het totale inkomen van de landbouw in Salland-Twente en dat er dus ook voldoende aandacht moet zijn voor de productieomstandigheden van "gangbare" landbouwbedrijven die produceren voor de Europese en wereldmarkt.

De verkaveling en de waterhuishouding van de landbouwgrond is voor een deel niet optimaal (te droog). De schaalvergroting naar minder maar grotere bedrijven zal naar verwachting doorzetten. Stoppende bedrijven zijn met name bedrijven zonder opvolger. Een knelpunt is dat een deel van de grond van stoppende bedrijven niet meteen beschikbaar komt voor de toekomstbedrijven, bijvoorbeeld ten behoeve van extensivering en groene diensten. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer een bedrijf de melkproductie afstoot naar een ander bedrijf maar de grond nog lang in bezit houdt. Met name de tuinbouw en boomteelt is deels zo intensief dat dit tot problemen leidt met de omgevingskwaliteit. Bijvoorbeeld het verdwijnen van de hoogteverschillen van de oude bouwlanden (essen) en het gebruik van bestrijdingsmiddelen.

De landbouw en met name de melkveehouderij zal naar verwachting ook in de toekomst de belangrijkste gebruiker en beheerder van het landelijk gebied blijven. De (betaalde) vraag naar verbrede, groene en blauwe diensten zal toenemen. Het ziet ernaar uit dat er een meer gedifferentieerde landbouw zal ontstaan. Enerzijds betekent dit minder maar grotere bedrijven in de melkveehouderij en intensieve veehouderij. Anderzijds zullen steeds meer bedrijven, zowel kleinere als grotere, zich deels toeleggen op het aanbieden van andere diensten dan landbouw en het vergroten van het inkomen door het regionaal aanbieden van (kwaliteits)producten ("nieuwe gemengde bedrijven"). Het aandeel nevenbedrijven kan nog toenemen doordat meer ondernemers het landbouwbedrijf gaan combineren met inkomen van buiten de landbouw. Een deel van de stoppende bedrijven zal zich geheel toeleggen op het aanbieden van andere diensten dan landbouw. Een deel van de gebouwen van stoppende bedrijven zal vrijkomen voor passende woon- en bedrijfsfuncties.

Melkveehouderij

In het algemeen lijkt het toekomstperspectief voor de melkveehouderij goed. Blijkens onderzoek van het LEI zijn de productieomstandigheden en het perspectief van de melkveehouderij in Nederland zo goed dat de Nederlandse melkproductie aanzienlijk zou stijgen als de melkproductiequotering zou vervallen. Een groot deel van de oppervlakte van Salland-Twente is kwetsbaar voor de uitspoeling van nitraat vanuit landbouwgrond naar het grondwater (figuur III.13). In een deel van deze gebieden heeft de melkveehouderij een te hoge veebezetting per ha landbouwgrond (figuur III.18). De veedichtheid per hectare op een deel van de melkveebedrijven kan nog gaan stijgen. Dit omdat voor veel melkveebedrijven investeren in melkquotum vaak rendabeler is dan investeren in grond. Ook is er nu niet altijd grond beschikbaar voor groeiende bedrijven. Deze ontwikkeling kan leiden tot "grondloze" melkveebedrijven zonder koeien in de wei. Toch lijkt er in Salland-Twente voldoende grond beschikbaar te komen voor de blijvende melkveehouderijbedrijven. Gemiddeld genomen zal de behoefte aan grond meer en meer afhangen van de noodzaak tot extensivering (vanuit milieudoelen) dan vanuit ruwvoerproductie. Dit biedt perspectief voor extensivering en meervoudig grondgebruik (groene en blauwe diensten), waarbij de ruwvoerproductie en de bemesting is te verdelen over een grotere (extensievere) bedrijfsoppervlakte.

Het produceren voor de wereldmarkt vraagt om het ruimtelijk mogelijk maken van grotere melkveebedrijven met een goede verkaveling om te kunnen concurreren op de wereldmarkt. Het kleinschalige cultuurlandschap in grote delen van Salland-Twente is in dit verband een concurrentienadeel naar de wereldmarkt. De uitdaging is om deze schaalvergroting te combineren met behoud en versterking van het karakteristieke landschap en de natuur- en waterfuncties. Schaalvergroting en extensivering kunnen hand in hand gaan, ook met behoud van het karakteristieke landschap.

Intensieve veehouderij (met name varkens, pluimvee en vleeskalveren)

Voor de toekomst van de intensieve veehouderij is het behouden en versterken van de concurrentiekracht van belang: Doorgroeien naar voldoende omvang (gezinsbedrijf-plus, bijvoorbeeld 2.500 mestvarkens) op daartoe geschikte plaatsen, meer samenwerking tussen bedrijven en in de keten.

Het is moeilijk om de groeiende overblijvende intensieve veehouderijbedrijven (met vooral varkens en kippen) in te passen in de omgeving (vanwege natuur, milieu en landschap). In de figuren III.19, III.20 en III.21 is per vierkante kilometer aangegeven hoeveel varkens, kippen en andere hokdieren er gehouden worden. Dit geeft een beeld van de verspreiding van deze veehouderijtakken. Op grond van bestaande vergunningregels voor stank kan 20 tot 30% van de intensieve veehouderijbedrijven niet meer uitbreiden op hun huidige locatie. Dit omdat zij te dicht liggen bij woningen en andere stankgevoelige functies. Met de vaststelling van het reconstructieplan worden nieuwe vergunningsregels voor stank van kracht. Dan zitten op de huidige locatie nog maar 10 tot 15% van de intensieve veebedrijven "op slot". De "Regeling stankemissie veehouderijbedrijven in landbouwontwikkelings- en verwevingsgebieden" van april 2003 brengt gemiddeld geen grote verandering in deze conclusies. Wel veranderen de ontwikkelingsmogelijkheden naar bedrijfstype (lager voor bijvoorbeeld zeugenbedrijven, beter voor een deel van de pluimveebedrijven). De recente Wet ammoniak en veehouderij (Wav) heeft de uitbreidingsmogelijkheden voor veehouderijbedrijven aanzienlijk verruimd ten opzichte van de "oude" ammoniakregels. De Wav bepaalt daarentegen wel dat intensieve veehouderijbedrijven binnen 250 afstand van kwetsbare natuurgebieden niet meer ammoniak mogen uitstoten dan zij nu doen. Binnen deze 250-meter-zones liggen in Salland-Twente circa 288 intensieve veehouderijbedrijven. Daarvan hebben er circa 60 een intensieve tak van meer dan 250 mestvarkeneenheden.

Een groot deel van de mest van de intensieve veehouderij (varkens en kippen) is een regionaal mestoverschot dat afgezet wordt naar landbouwgrond buiten Salland-Twente.

Gemengde bedrijven

In Salland-Twente komen nogal wat gemengde bedrijven voor, met name bedrijven met koeien en varkens. Het toekomstperspectief van vooral kleine gemengde bedrijven staat onder druk vanwege de investeringsbehoefte voor ontmenging of het in stand houden en ontwikkelen van meerdere takken. De verwachting is dat in de toekomst wel verdere specialisatie en ontmenging zal plaatsvinden, maar dat een deel van de gemengde bedrijven zal blijven bestaan. In delen van Salland-Twente waar verdere schaalvergroting en specialisatie niet goed mogelijk of gewenst is kunnen verbreding en verdieping een alternatief zijn.

Biologische landbouw

Ontwikkeling van de biologische landbouw versterkt de economische basis van de landbouw en het verbetert de omgevingskwaliteit. In bepaalde gebieden liggen goede kansen. Zo kunnen biologische melkveehouderijbedrijven in de extensiveringszone rond de verzuringsgevoelige natuur zich verder ontwikkelen. Deze bedrijven hebben daar, in tegenstelling tot reguliere bedrijven, geen emissieplafond van 110 melkkoeien.

De biologische landbouw in Overijssel groeit langzaam maar zeker. Momenteel zijn er in Overijssel circa 150 biologische bedrijven (inclusief omschakelaars, dit is circa 1,3% van het totaal aantal bedrijven). De ontwikkeling van de afzetmarkt voor biologische productie bepaalt in hoge mate de ontwikkeling van de biologische productie.

10.1.2 Opgave en ambitie: wat willen wij met reconstructie bereiken?

Belangrijke reconstructiedoelen voor de landbouw zijn, uitgaande van het behouden van een voldoende kritische productieomvang van de verschillende landbouwsectoren:

het verbeteren van de ruimtelijke structuur en het perspectief voor de intensieve veehouderij (met name varkens en kippen): Met het reconstructieplan willen wij zorgen voor voldoende geschikte locaties voor de toekomstige intensieve veehouderijbedrijven, uitgaande van de huidige omvang van de veestapel. Dit in samenhang met het verbeteren van de omgevingskwaliteit en het verminderen van de veterinaire kwetsbaarheid. De veterinaire veiligheid is ook gediend met het samenvoegen van meerdere locaties van een bedrijf. Wij streven naar clustering van toekomstbedrijven in landbouwontwikkelingsgebieden. Dit moet betere mogelijkheden bieden voor kostenbesparing en concurrentiekracht door samenwerking tussen bedrijven en in de keten. Om een duurzame intensieve veehouderij kansen te bieden zijn mogelijk enkele honderden geschikte locaties nodig. Dit reconstructieplan biedt ruimte voor de ontwikkeling van milieuverantwoorde sterlocaties in het verwevingsgebied, terwijl er in het landbouwontwikkelingsgebied op ongeveer 100 locaties al grote intensieve veehouderijbedrijven liggen;

– *het verbeteren van de ruimtelijke structuur, verkaveling, waterhuishouding en het perspectief van de grondgebonden landbouw: In Salland-Twente is de melkveehouderij de belangrijkste grondgebonden bedrijfstak.* Wij kiezen voor een sterke melkveehouderij met voldoende schaalomvang. De ontwikkeling van de melkveehouderij mag echter niet ten koste gaan van het kleinschalige cultuurlandschap en de natuurwaarden daarin. Schaalvergroting zal moeten samengaan met behouden en versterken van natuur en landschap. Het (rijks)beleidsdoel voor de melkveehouderij is dat deze extensiveert naar volledige grondgebondenheid, met name ten behoeve van de vermindering van de uitspoeling van nitraat in kwetsbare gebieden (beleid Commissie Koopmans, extensivering bereiken in 2010). Wij onderschrijven deze doelstelling. Kaart I.3, (deel I) geeft een overzicht van de prioritaire gebieden waar wij de melkveehouderij willen extensiveren. Het gaat om 31.000 ha droge uitspoelingsgevoelige zandgronden binnen gebieden met kwaliteitswater, wateraandachtsgebied natuur, beekdalbreed in te richten beken, landgoederen en Wav-zones van 250 meter. Wij voorzien voor de landbouw in het algemeen en de melkveehouderij in het bijzonder, in de toekomst een nog belangrijker rol als beheerder van het agrarisch cultuurlandschap, als medebeheerder van natuurgebieden en als aanbieder van ruimte voor waterberging. Deze groene en blauwe diensten zullen moeten bijdragen aan het versterken van de economische basis van de landbouw. Melkveehouderij gecombineerd

met groene en blauwe diensten gaat ook uitstekend samen met het behouden en bereiken van de gewenste omgevingskwaliteit in het reconstructiegebied. Bijvoorbeeld een meer natuurlijke inrichting en gebruik van de beekdalen met (extensief) grasland en waterberging, of extensivering in waterwingebieden. Daarmee bereiken wij zowel economische voordelen voor de bedrijven als een meer efficiënt meervoudig grondgebruik. Ook is daarmee zo veel mogelijk grond beschikbaar te houden voor de landbouw, met name ten behoeve van extensivering. Ten behoeve van deze doelstellingen willen wij met de reconstructie een optimale grondmobiliteit, verkaveling en waterhuishouding bereiken voor de grondgebonden landbouw. Met name een voldoende grote huiskavel (60-70% van de totale bedrijfsoppervlakte, de rest bij voorkeur in een veldkavel) is van belang in verband met melkrobot, koeien in de wei en beperken van nitraatuitspoeling. Intensieve teelten (bijvoorbeeld bollen en boomteelt) zullen wij beperken in kwetsbare gebieden;

- *versterken en verbreden van de economische basis van de landbouw, behouden en versterken van de rol van de landbouw als beheerder van het landschap, bevorderen groene en blauwe diensten door de landbouw:* Wij zullen landbouwbedrijven die willen bijdragen aan maatschappelijke doelen stimuleren en ondersteunen. Dit met name ook in gebieden waar schaalvergroting en specialisatie minder gewenst of minder mogelijk zijn, bijvoorbeeld in extensiveringsgebieden. Het (rijks)doel (Structuurschema Groene ruimte) is het bevorderen van betaalde groene en blauwe diensten door de landbouw. Wij onderschrijven deze doelstelling. Ook voor andere functies (zorg, recreatie, regionale afzet van kwaliteitsproductie) willen wij de verbreding en verdieping van de landbouw bevorderen. Dit inclusief het bevorderen van de biologische landbouw. Of het (rijks)doel van 10% biologische landbouw in 2010 te halen is zal niet alleen afhangen van het reconstructieplan, maar meer van het koopgedrag van de consument en het ondernemerschap van landbouwbedrijven. Wel biedt de reconstructie een betere uitgangssituatie omdat biologische landbouw goed is te combineren met extensivering en groene en blauwe diensten.

Wij willen het ontwikkelen van de biologische landbouw stimuleren en daarmee streven wij een tweeledig doel na:

- een substantiële toename van het areaal biologische landbouw. Omdat de ontwikkeling van de biologische landbouw sterk wordt bepaald door marktontwikkelingen die buiten de invloed van de reconstructie vallen hebben wij ons geen kwantitatieve streefdoelen gesteld;
- de "verduurzaming" van de gangbare landbouw door het bevorderen van de kennisuitwisseling tussen de biologische landbouw en de reguliere landbouw. Dit laatste is met name van belang voor de ontwikkeling van duurzame grondgebonden landbouw in de extensiveringsgebieden op de droge zandgronden (de zogenaamde Koopmansgebieden).

10.1.3 Aanpak: hoe gaan wij de opgave uitvoeren?

De aanpak bestaat uit de volgende onderdelen.

- *De reconstructiezonering van de intensieve veehouderij:* Op de reconstructiezoneringkaart (figuur I.11) staan landbouwontwikkelings-, de verwevings- en de extensiveringszones aangegeven. Deze zonering is ook wettelijk verplicht op basis van de reconstructiewet. Wij kiezen voor de hoofdlijn dat de intensieve veehouderij vooral ruimte krijgt in het landbouwontwikkelingsgebied. Daarnaast willen wij in de komende jaren een aantal sterlocaties voor de intensieve veehouderij (laten) aanwijzen in verwevingsgebied. Ook daar is

ontwikkelingsruimte. Een tweede verbijzondering is dat wij binnen landbouwontwikkelingsgebied graag clusters van (bijvoorbeeld vier tot vijf) samenwerkende toekomstbedrijven intensieve veehouderij zien ontstaan. In extensiveringsgebied willen wij de intensieve intensieve veehouderij afbouwen en zijn er geen ontwikkelingsmogelijkheden voor intensieve veehouderij. Naar verwachting zullen wij ongeveer 35 bedrijven met intensieve veehouderij moeten verplaatsen vanuit de extensiveringsgebieden. Op deze wijze zal de zonering niet alleen bijdragen aan het perspectief van de intensieve veehouderij maar ook aan het verbeteren van de omgevingskwaliteit en kansen voor verbreding van de plattelandseconomie.

- *Ontwikkelen duurzame locaties intensieve veehouderij:* Wij zullen met andere betrokken overheden en bedrijfsleven onderzoeken of het wenselijk en haalbaar is om een Ontwikkelingsmaatschappij Intensieve Veehouderij (OMIV) op te richten. Doel is het zoeken naar en mede faciliteren van geschikte locaties voor toekomstbedrijven in de intensieve veehouderij.
- *Verplaatsings- en beëindigingsregeling:* wij zullen een verplaatsingsregeling aanbieden aan de intensieve veehouderijbedrijven met toekomst in de extensiveringsgebieden. De overige bedrijven in de extensiveringsgebieden zullen wij stimuleren tot omschakelen, beëindigen of afstoten van de intensieve tak. De regeling is ook van toepassing voor bedrijven in verwevingsgebied die voor voldoende toekomstperspectief willen verplaatsen naar een sterlocatie of landbouwontwikkelingsgebied. Zowel voor verplaatsingen als beëindigen willen wij mede gebruikmaken van de toekomstige Rood voor rood-regeling. Om vestiging op clusterlocaties te bevorderen zullen wij in samenwerking met andere betrokken partijen aanvullende stimulerende maatregelen inzetten: locatie-ontwikkeling, duidelijk RO-beleid.
- *Een stimuleringsregeling extensivering grondgebonden landbouw:* Per kwetsbaar gebied zullen wij later een uitwerking maken voor de extensivering van de melkveehouderij en intensieve teelten. Ook de verplaatsings- en beëindigingsregeling kan hierbij incidenteel een rol spelen om ruimte te creëren voor andere te extensiveren bedrijven. De vrijkomende grond zal blijvend beschikbaar moeten komen van de melkveehouderij al of niet in combinatie met groene en blauwe diensten.
- *Een grondbank, landinrichting en kavelruil:* Deze instrumenten zullen moeten bijdragen aan voldoende grondmobiliteit ten behoeve van extensivering, groene en blauwe diensten, verbeteren van de verkaveling en waterhuishouding.
- *Een gebiedsfonds groene en blauwe diensten:* Een groot knelpunt is momenteel dat de ambitie voor groene en blauwe diensten groter is dan de beschikbare hoeveelheid geld. Wij willen gebiedsfonds oprichten om gebiedsgericht voldoende geld te genereren en in te zetten (aanvullend aan en niet concurrerend met Programma Beheer, dus vooral ten behoeve van bijvoorbeeld verbindingen en beekdalbrede inrichting): "De stad als klant van het platteland". De ervaringen en aanbevelingen vanuit de Proeftuin Kwaliteitsimpuls Noordoost-Twente en het Project Boeren voor Natuur op Twickel zullen wij daarbij betrekken. Het behouden van de bestaande landschapskwaliteit is ook een verantwoordelijkheid van de landbouw zelf, bijvoorbeeld het behouden van kleine landschapselementen bij het inpassen van schaalvergroting van de bedrijven.
- *Faciliteren van de mogelijkheden voor verbreding en omschakeling, hergebruik van vrijkomende agrarisch bebouwing:* Wij zullen in samenwerking met de gemeenten een uniforme regeling uitwerken voor mogelijk te maken nieuwe economische activiteiten op landbouwbedrijven en in vrijkomende agrarische bebouwing. Verder zullen wij bedrijven

stimuleren tot verbreding en daarbij faciliteren in de vorm van toekomstgericht ondernemen, marktontwikkeling, omschakel- en investeringssubsidie en ruimtelijke ordening.

- *Stimuleren van biologische landbouw:* De ontwikkeling van de biologische landbouw vraagt om een samenhangende, evenwichtige groei van zowel productie als afzet. In de reconstructie willen wij daarom aan beide aspecten aandacht besteden. Wij willen bedrijven ondersteunen bij omschakeling bij het opstellen van omschakelplannen, door bedrijfsbegeleiding, door studieclubs en door helpdeskfuncties (coördinator biologische landbouw bij de Stichting Stimuland, inzet van Kenniscentra voor biologische en duurzame veehouderij in Heino (melkveehouderij) en Raalte (varkenshouderij)). Wij achten het essentieel dat omschakelende ondernemers de komende jaren voor een bijdrage in de omschakelkosten aanspraak kunnen blijven maken op omschakelingsregelingen. De voortzetting door het Rijk van deze regelingen is een belangrijke randvoorwaarde voor het realiseren van de gewenste groei van de biologische landbouw.

Wat betreft de markt- en afzetontwikkeling voor biologische producten willen wij ondernemers ondersteunen bij het initiëren en ontwikkelen van initiatieven voor de verbetering van de regionale afzet. Hierbij kan gedacht worden aan de inzet van "regionale ketenmanagers" die ondernemers ondersteunen bij het organiseren en versterken van afzetketens. Een kansrijke ontwikkeling lijkt de ontwikkeling van biologische streekproducten. Voor wat betreft de versterking van de landelijke markt en afzet wordt, waar mogelijk, aangesloten bij het programma en activiteiten van de landelijke Taskforce Biologische Landbouw. Op dit vlak ontwikkelen wij in kader van de reconstructie geen extra activiteiten. De ontwikkeling van biologische landbouw vraagt om passend beleid op vlak van RO en andere regelgeving.

- *Speciale aandacht voor de landbouw op landgoederen:* De veranderingen in de landbouw en het landelijk gebied dreigen de economische basis van de landgoederen te verzwakken. Daarom willen wij het opstellen van landgoedvisies bevorderen in samenhang met de hier beschreven aanpak voor de landbouw. Wij verzoeken het Rijk om het mogelijk te maken dat het huidige aantal koeien op een landgoed zich kan concentreren op de blijvende toekomstbedrijven, ook als dat betekent dat bedrijven in een Wav-zone groter worden dan 110 melkkoeien met 77 stuks jongvee.
- *Toekomstgericht ondernemen, gebiedswerkgroepen en gebiedsmanager:* Om vorenstaande aanpak te faciliteren zullen wij initiatieven ondersteunen en inzetten op het gebied van "toekomstgericht ondernemen", gebiedswerkgroepen en een gebiedsmanager.

10.2 Beleid en referentie

10.2.1 Beleidscontext en beleidsdoelen

Salland-Twente

De landbouw is een economische sector en reageert vooral op markt en op ontwikkelingen van Europees of mondiaal landbouwbeleid. Voor de diverse sectoren in de landbouw (veehouderij, akkerbouw, tuinbouw en andere) bestaan geen specifieke doelen voor hun productie. Er zijn maar enkele wetten/regels die direct ingrijpen op de landbouw. Het gaat dan bijvoorbeeld om het Varkensbesluit, de Wet Herstructurering varkenshouderij en diverse beleidsnota van het ministerie van LNV. Een voorbeeld van zo'n beleidsnota is het beleid ter bevordering van biologische

landbouw (10% in 2010). Omdat uitoefening van landbouw vaak gepaard gaat met een groot beslag op grond en forse invloed op de leefomgeving - de landbouw gebruikt 70% van de gronden in Salland-Twente - zijn er indirect wel veel wetten en beleid die randvoorwaarden stellen. Het gaat dan bijvoorbeeld om wetten/regels voor beperking van ammoniakemissie en stankhinder, bevordering dierwelzijn, verbetering waterkwaliteit (bijvoorbeeld nitraat).

Het Nederlandse landbouwbeleid is geformuleerd in de Rijksnota Voedsel en Groen, het Structuurschema Groene Ruimte en de kabinetsstandpunten over de rapporten van de Commissies Koopmans en Wijffels. Verder is het Europese landbouwbeleid van belang. De Europese garantieprijs lijken hun langste tijd gehad te hebben (zie de met Agenda 2000 ingezette lijn) en zullen de te verkrijgen inkomsten negatief beïnvloeden. In Agenda 2000 heeft de Europese Unie aangegeven het landbouwbeleid te willen omvormen tot een plattelandsbeleid. Een van de doelstellingen in dit kader is de ontwikkeling van een multifunctionele landbouw die naast de productie van voedsel ook een bijdrage levert aan de realisatie van andere plattelandsfuncties.

Het geschetste beleid zal enerzijds leiden tot een voortgaande schaalvergroting in zowel de melkveehouderij als de intensieve veehouderij (minder maar grotere bedrijven) en zal anderzijds (moeten) leiden tot meer mogelijkheden voor verbreding (met andere functies: landschap, natuur, water: groene en blauwe diensten) en verdieping (genereren van meer toegevoegde waarde op de producten van het bedrijf, bijvoorbeeld door meer directe gerichtheid op de regionale consument).

Algemeen doel is het bevorderen van een duurzame landbouw. Het gaat daarbij om kansen bieden voor ontwikkeling van in principe alle sectoren en bedrijfstypen binnen randvoorwaarden vanuit leefomgeving, dierwelzijn (inclusief beperking veterinaire risico's) en voedselveiligheid. Specifieke doelen zijn:

- het bieden van een goede ruimtelijke structuur voor de landbouw. Daarbij gaat het om het bieden van voldoende geschikte bedrijfslocaties voor de toekomstbedrijven;
- het verbeteren van de externe productieomstandigheden. Daarbij gaat het met name om met een goede verkaveling en waterhuishouding;
- het versterken en verbreden van de economische basis van landbouwbedrijven. Dit, naast het verbeteren van de ruimtelijke structuur en externe productieomstandigheden, door het bevorderen van verbreding en verdieping (nieuwe gemengde bedrijven¹). Bevorderen van biologische landbouw (10% in 2010);
- bevorderen van de rol van de landbouw als beheerder van het landschap en als leverancier van betaalde groene en blauwe diensten (waterberging) in het algemeen (nieuwe gemengde bedrijven);
- bevorderen van de grondgebondenheid van de landbouw, met name door extensivering van de melkveehouderij (Commissie Koopmans).

Noordoost-Twente

Het streekplan steekt in op het bieden van ruimte aan de landbouw om te komen tot een rationele, op de markt gericht productie die in evenwicht is met zijn omgeving. Daarnaast steekt het in op het bieden van ruimte voor verbetering van de externe productieomstandigheden, voor schaalvergroting en extensivering, verplaatsing van duurzame landbouwbedrijven uit voor natuur en milieu kwetsbare gebieden. Algemeen doel is het bevorderen van een duurzame landbouw. Het gaat daarbij om kansen bieden voor ontwikkeling van in principe alle sectoren binnen

randvoorwaarden vanuit leefomgeving, dierwelzijn (inclusief beperking veterinaire risico's) en voedselveiligheid.

10.2.2 Huidige situatie

Salland-Twente

De landbouw is in Salland-Twente veruit de grootste grondgebruiker met circa 70% van de totale oppervlakte van Salland-Twente. Tabel 10.2 geeft een overzicht van de bedrijfsstructuur in Salland-Twente naar deelgebied (1 nge komt overeen met 1 koe, circa 20 vleesvarkens, drie fokzeugen of 300 leghennen; om een volwaardig inkomen uit een landbouwbedrijf te halen is tegenwoordig ongeveer een minimumomvang van 70 nge nodig).

Tabel 10.2: Aantal landbouwbedrijven naar type en omvang (bron: reconstructienota 2, GIAB, 1999)

Type bedrijf	Omvang (nge)	Salland	Zuidwest Twente	Noordoost Twente	Totaal naar nge	Totaal
Akkerbouw	< 20	81	166	103	350	420
	20-70	16	12	18	46	
	>70	8	5	11	24	
overige teelten (waaronder glas, champignons, tuinbouw, bomen)	< 20	10	15	11	36	183
	20-70	16	32	20	68	
	>70	22	24	33	79	
Melkveehouderij (inclusief kleine aantallen kalvermesterij)	< 20	64	118	107	289	3.127
	20-70	306	467	382	1155	
	>70	515	673	495	1683	
Overige graasdieren	< 20	423	782	579	1784	2.153
	20-70	82	135	86	303	
	>70	22	27	17	66	
Varkenshouderij	< 20	36	45	40	121	698
	20-70	80	135	82	297	
	>70	93	144	43	280	
Kippenhouderij	< 20	2	5	3	10	149
	20-70	12	27	19	58	
	>70	17	36	28	81	
Overige hokdieren	< 20	1	0	2	3	30
	20-70	1	4	3	8	
	>70	4	7	8	19	
Combinatiebedrijven	< 20	124	189	150	463	1.061
	20-70	94	136	112	342	
	>70	57	136	63	256	
Totaal		2.086	3.320	2.415	7.821	
Waarvan met:						
agrarisch natuurbeheer		66	95	104		
overige verbrede landbouw		126	115	28		

De belangrijkste vorm van landbouw en veruit de grootste grondgebruiker binnen de landbouw is de melkveehouderij met ruim 3.000 bedrijven samen met de overige graasdierbedrijven met ruim 2.000 bedrijven. De tweede belangrijke vorm van landbouw is de intensieve veehouderij (met

name varkens en in mindere mate kippen en vleeskalveren). Intensieve veehouderij komt voor op gespecialiseerde varkens- en pluimveebedrijven, maar ook als neventak op melkveebedrijven. Plaatselijk komen ook akker- en tuinbouw voor. Naast gespecialiseerde bedrijven (met één productietak) komen traditioneel veel gemengde bedrijven voor met meerdere productietakken, bijvoorbeeld bedrijven met melkveehouderij én varkens. Het huidige gemengde bedrijf komt niet meer overeen met het oorspronkelijk gemengde bedrijf van 50 jaar geleden waarbij de akkerbouw op hetzelfde bedrijf het voer voor de varkens en kippen voortbracht (een gesloten systeem dus).

Nu komt het voer voor de varkens en kippen van de veevoerfabriek met een groot aandeel geïmporteerde grondstoffen. Deze ontwikkeling maakte de forse groei van de intensieve veehouderij gedurende de laatste 50 jaar mogelijk. Daarbij is de vroeger gesloten regionale kringloop doorbroken met als gevolg het regionale mestoverschot. Bedrijfstypen met een groot aandeel kleine bedrijven zijn de akkerbouw, de overige graasdieren en de combinatiebedrijven. Vooral in deze categorieën zitten de kleine bedrijven met een groot aandeel hobby- en nevenbedrijven en afbouwende bedrijven. Een aanzienlijk deel van de akkerbouwbedrijven betreft wellicht ex-melkveebedrijven die het melkquotum hebben afgestoten en op de grond bijvoorbeeld mais verbouwen. De oppervlakte akkerbouw is wellicht vooral op deze wijze de laatste jaren iets toegenomen ten koste van grasland (CBS). Het bedrijfstype met het grootste aandeel grote bedrijven is de melkveehouderij, gevolgd door de intensieve veehouderij en de tuinbouw/overige teelten. Agrarisch natuurbeheer en verbreding komen nog maar voor op een beperkt aantal bedrijven. Het percentage biologische bedrijven bedraagt circa 1%.

→ De Wet ammoniak en veehouderij (Wav) kent een emissieplafond voor ammoniak toe aan veehouderijbedrijven binnen 250 meter afstand van voor verzuring gevoelige delen van de Provinciale Ecologische Hoofdstructuur (PEHS). Daarnaast geldt in deze zone een oprichtingsverbod voor nieuwe veehouderijen. Intensieve veehouderijbedrijven kunnen alleen ter plaatse nog uitbreiden als door middel van stalaanpassingen de totale huidige emissie van ammoniak, gecorrigeerd op basis van emissiearme normen, niet toeneemt. Tabel 10.3 geeft een beeld van het aantal bedrijven met intensieve veehouderij naar grootte binnen de 250-meter zone op grond van de Wav.

Tabel 10.3: Aantal bedrijven met intensieve veehouderij binnen de 250 meter Wav-zone

Aantal bedrijven binnen de 250 meter-zone	Salland	Zuidwest-Twente	Noordoost-Twente	Totaal
minder dan 20 nge	44			
20-50 nge	6			
meer dan 50 nge	10			
minder dan 50 nge		105		
minder dan 70 nge			91	
50-70 nge		9		
meer dan 70 nge		15	8	
Totaal	60	129	99	288

Uit een in 2001 door Alterra uitgevoerd geuronderzoek blijkt dat 8-10% van alle agrarische bedrijven in Overijssel geen uitbreidingsruimte in dierplaatsen meer hebben. Naast bedrijven die niet meer kunnen uitbreiden zijn er heel wat bedrijven die op grond van stank- en ammoniakregels nog wel fors kunnen uitbreiden.

Veel bedrijven hebben een slechte verkaveling en volgens het onderzoek Milieukwaliteit Landelijk Gebied is 40% van de landbouwgebieden in Overijssel verdroogd.

Hoewel er op landelijk niveau gemiddeld wellicht nauwelijks meer een mestoverschot is in Nederland, zijn er nog wel regionale knelpunten. Veel bedrijven met intensieve veehouderij (met name varkens en kippen) hebben veel te weinig grond voor de geproduceerde mest. Deze mest moet voor een groot deel naar akkerbouwbedrijven, ook buiten Overijssel, afgezet worden. Ook de melkveehouderij heeft in een deel van Salland-Twente een zodanig hoge veebezetting per hectare dat moeilijk is te voldoen aan toekomstige milieuregels voor kwetsbare gebieden en droge zandgronden.

Tabel 10.4 geeft een overzicht van de stikstofoverschot en veebezetting van de melkveehouderij per ha.

Tabel 10.4: Overzicht van de stikstofoverschot, kwetsbaar gebied en veebezetting van de melkveehouderij per ha (bron: nulmeting DLG). Kwetsbare gebieden zijn grondwaterbeschermingsgebieden, stroomgebieden met streefbeeld kwaliteitswater en voor nitraat uitspoelingsgevoelige grond.

Deelgebied	Mestoverschot in stikstofoverschot in tonnen per jaar (hele veehouderij, 2001)	Oppervlakte gebied (ha) gevoelig gebied (% van totale oppervlakte landbouwgrond)	Veebezetting graasdieren in grootvee-eenheden per ha (GIAB, DLG) in kwetsbaar gebied
Salland	3.290	11.500 (27% van alle landbouwgrond)	2,5 gve/ha gemiddeld op 4.722 ha uitspoelingsgevoelige zandgrond
Zuidwest-Twente	5.500	25.000 (50% van alle landbouwgrond)	2,6 gve/ha gemiddeld op 7.155 ha uitspoelingsgevoelige zandgrond
Noordoost-Twente	3.500	19.000 (50% van alle landbouwgrond)	2,6 gve/ha gemiddeld op 2.896 ha uitspoelingsgevoelige zandgrond

Uit CBS-cijfers Voor Salland-Twente (2001) is te berekenen dat de veebezetting voor melk- en jongvee per ha grond (mais- en grasland) voor Salland en Twente gemiddeld rond de 1,9 gve per ha ligt. Dit verschil is wellicht te verklaren doordat in vorenstaande tabel alleen gerekend is met de veebezetting van melkveebedrijven en door CBS met alle bedrijven, dus ook akkerbouwbedrijven en varkensbedrijven met snijmais. Deze snijmais gaat wel voor een groot deel naar de melkveebedrijven, terwijl de melkveebedrijven niet op al die grond hun mest kunnen afzetten. Dus per saldo zijn de melkveebedrijven dan intensiever (conform GIAB) dan uit de CBS-cijfers blijkt. Tussen individuele bedrijven en gebiedsdelen kunnen grote verschillen voorkomen ten opzichte van de gemiddelde veebezetting. Dus ook bij een gemiddeld redelijke veebezetting in Salland of Twente kunnen plaatselijk (grote) knelpunten in kwetsbare gebieden voorkomen.

Deze veebezetting betekent dat (plaatselijk) extensivering gewenst is (toepassen van de Europese nitraatrichtlijn zou een maximale veebezetting betekenen van circa 1,7 gve per ha op bedrijfsniveau). Voldoen aan de (toekomstige) eisen in kwetsbare gebieden zal, ook zonder nitraatrichtlijn, neerkomen op maximaal circa 2 gve of minder per ha. Figuur III.12 geeft een beeld van de gebieden met bijzondere eisen aan de waterkwaliteit (grondwaterbeschermingsgebieden, stroomgebieden met streefbeeld kwaliteitswater).

Salland

De landbouw is met circa 43.000 ha veruit de grootste grondgebruiker in Salland met in totaal circa 2.100 landbouwbedrijven. Van deze bedrijven is 14% een nevenberoepsbedrijf, waarbij het grootste deel van het inkomen van buiten de landbouw komt. Ongeveer 35% van de bedrijven behoort tot de grotere bedrijven en 36% van de bedrijven is als relatief klein te beschouwen. De belangrijkste vorm van landbouw en veruit de grootste grondgebruiker binnen de landbouw is de melkveehouderij met 873 bedrijven. De tweede belangrijke vorm van landbouw is de intensieve veehouderij (met name varkens en in mindere mate kippen). Intensieve veehouderij komt voor op gespecialiseerde varkens- en pluimveebedrijven, maar ook als neventak op melkveebedrijven. Plaatselijk komen ook akker- en tuinbouw voor. Naast gespecialiseerde bedrijven (met één productietak) komen traditioneel veel gemengde bedrijven voor met meerdere productietakken, bijvoorbeeld bedrijven met melkveehouderij én varkens. Het aandeel biologische landbouw (1,1% van de bedrijven en 1,2% van de oppervlakte landbouwgrond) is nog bescheiden. Er zijn 126 bedrijven (6%) met verbrede landbouw, waarvan 66 met agrarisch natuurbeheer. De landbouw neemt in Salland een belangrijker positie in dan in de rest van Overijssel en dan in Nederland als geheel. Vergeleken met de twee andere deelgebieden is de bedrijfsstructuur in Salland gunstiger door een iets gunstiger opvolgingssituatie, grotere bedrijven met name in de melkveehouderij, minder kleine bedrijven en verder een sterkere ondersteunende structuur.

In Salland zijn er regionaal knelpunten omtrent het mestoverschot. Veel bedrijven met intensieve veehouderij (met name varkens en kippen) hebben veel te weinig grond voor de geproduceerde mest. Het stikstofoverschot in Salland in 2001 is 3.290 ton. Deze mest moet voor een groot deel naar akkerbouwbedrijven, ook buiten Overijssel, afgezet worden. Ook de melkveehouderij heeft in een deel van het gebied een zodanig hoge veebezetting per hectare dat moeilijk is te voldoen aan toekomstige milieuregels voor kwetsbare gebieden en droge zandgronden. In Salland gaat het om in totaal circa 11.500 ha (is 27% van alle landbouwgrond in Salland) met nu een gemiddelde veebezetting van circa 2,5 gve per ha (alleen graasdieren).

Zuidwest-Twente

In Zuidwest-Twente liggen in totaal circa 3.300 landbouwbedrijven. Van deze bedrijven is 19% een nevenberoepsbedrijf, waarbij het grootste deel van het inkomen van buiten de landbouw komt. Ongeveer 32% van de bedrijven behoort tot de grotere bedrijven en 40% van de bedrijven is als relatief klein te beschouwen. De belangrijkste vorm van landbouw en veruit de grootste grondgebruiker binnen de landbouw is de melkveehouderij met 1.183 bedrijven. Kansen voor de Nederlandse melkveehouderij liggen in een hoge, gewaarborgde kwaliteit van melk (en vlees) en een goed imago, ook in het buitenland. Het aandeel biologische zuivel neemt toe, maar blijft relatief beperkt. De gemiddelde melkproductie per koe is 7.276 kg en het gemiddelde melkquotum per bedrijf bedraagt 346.600 kg melk.

De tweede belangrijke vorm van landbouw is de intensieve veehouderij, met name varkenshouderij (zie tabel 10.5)

Tabel 10.5: Overzicht varkenshouderij in Zuidwest-Twente (Bron: Overijsselse landbouw in cijfers 2000).

Gemeente	Zeugen	Vleesvarkens	Zeugen per bedrijf	Vleesvarkens per bedrijf
Almelo	562	2.480	94	166
Ambt Delden	13.470	120.107	164	594
Borne	3.446	26.916	164	421
Diepenheim	1.926	7.818	148	237
Enschede	2.153	6.926	154	267
Goor	172	1.513	X	X
Haaksbergen	7.055	58.151	139	453
Hellendoorn	6.851	54.462	134	359
Hengelo	1.480	13.514	123	297
Holten	3.079	22.372	115	189
Markelo	5.471	30.433	130	267
Rijssen	572	5.158	X	420
Stad Delden	X	X	X	X
Wierden	3.340	16.200	186	343
Totaal ZWT	49.577	366.050	1.551	4.013

In vergelijking met Salland en Noordoost-Twente heeft Zuidwest-Twente de meeste intensieve veehouderij. Intensieve veehouderij komt voor op gespecialiseerde varkens- en pluimveebedrijven, maar ook als neventak op melkveebedrijven. Plaatselijk komen ook akker- en tuinbouw voor. Naast gespecialiseerde bedrijven (met één productietak) komen ook gemengde bedrijven voor met meerdere productietakken, bijvoorbeeld bedrijven met melkveehouderij én varkens. Het aandeel biologische landbouw (0,7% van de bedrijven en 1,7 % van de oppervlakte landbouwgrond) is nog bescheiden. Er zijn 210 bedrijven (6%) met verbrede landbouw, waarvan 95 met agrarisch natuurbeheer.

Noordoost-Twente

Enige kengetallen voor de landbouw zijn samengevat in de tabellen 10.6 en 10.7.

Tabel 10.6: Enige kengetallen voor de landbouwsector in Noordoost-Twente (reconstructienota 2, GIAB 2000, Nulmeting DLG, 2002, CBS.)

Aantal bedrijven	2.415
Werkgelegenheid in de primaire landbouw in voltijd	1.425 bedrijfshoofden 1.740 overige arbeidskrachten 3.165 Totaal
Leeftijdsopbouw	46% van bedrijfshoofden is ouder dan 55 jaar
Bedrijfsopvolging	61% van bedrijfshoofden ouder dan 55 jaar heeft geen opvolging. 44% bij melkveehouderijbedrijven.
Bedrijfsomvang	51% van de gespecialiseerde melkveehouderij bedrijven is groter dan 70 NGE (gezinsinkomens norm is 70 NGE)

Tabel 10.7: Enige kengetallen voor de landbouwsector in Noordoost-Twente (reconstructienota 2, GIAB 2000, Nulmeting DLG, 2002, CBS.)

Type bedrijven	% verdeling	% bedrijven groter dan 70 NGE	% bedrijven is hoofdbedrijf
Akkerbouw	6	Nvt	Nvt
Tuinbouw/boomteelt	3	Nvt	Nvt
Melkveehouderij	40	51%	97%
Graasdieren	29	3%	65%
Varkens/kippen	9	35%	83%
Gemengd	13	19%	75%
Totaal	100	29%	82%
Biologische bedrijven	0.5 % (140 bedrijven in totaal in Overijssel)		

Toelichting

- De landbouwstructuur komt overeen met de rest van Twente, alleen is er opvallend minder intensieve veehouderij. Per saldo lijkt het erop dat de productieomvang van de landbouw in Noordoost -Twente eerder groeit dan afneemt. Er is een sterke (ontwikkeling van de) landbouwsector in het dekzandgebied rondom Tubbergen en Weerselo. De landbouw heeft een kleinschalige bedrijfsstructuur. Een deel (13% volgens tabel 10.7) van de bedrijven is gemengd en heeft twee of meer productietakken.
- Het aantal varkens is circa 200.000 stuks. Het aantal varkens daalde in de periode 1995-2000 met 6,7%. Het aantal stuks pluimvee nam in die periode in Noordoost -Twente toe (+ 24%).
- De melkveehouderij is vitaal, het totale melkquotum is gegroeid (5%) in de periode 1995-2000. Het melkquotum is circa 350.000 kg per bedrijf. De gemiddelde veebezetting is toegenomen (tot circa 3,5 gve / ha). De veebezetting is plaatselijk circa 5 gve / ha (Provincie Overijssel, Gebiedsperspectief Noordoost-Twente, 1996. Op de droge zandgronden (2.896 ha) is de veebezetting gemiddeld 2,6 gve / ha. De economisch duurzame grondgebonden bedrijven (groter dan 70 NGE) zijn verspreid over het gebied gesitueerd, niet geconcentreerd in deelgebieden.

- Veel bedrijven hebben niet toereikende externe productieomstandigheden. 40% van de landbouwgebieden in Overijssel is verdroogd (onderzoek Milieukwaliteit Landelijk Gebied).
- Uitbreiding van het areaal tuinbouwgewassen, waaronder boomteelt.
- Er zijn 132 bedrijven (6%) met verbrede landbouw, waarvan 104 met agrarisch natuurbeheer.

Voorts geldt:

- het regionale stikstofoverschot in 2001 is circa 3.500 ton (circa 30 % van de geproduceerde hoeveelheid). Mestbewerking kan bijdragen aan het verminderen het mestoverschot, maar is geen echte oplossing, is duur en erg afhankelijk van de economische ontwikkeling in de veehouderij (zie ook paragraaf water - en bodemkwaliteit);
- circa 80 % van de landbouwgrond in Overijssel is fosfaatverzaaid (zie ook paragraaf water - en bodemkwaliteit);
- 99 bedrijven met een intensieve veehouderij(tak) liggen binnen de Wav-zone van 250 meter, waarvan 91 bedrijven (92%) groter dan 70 NGE (zie ook paragraaf ammoniak).

De landbouwsector in Noordoost-Twente wordt jaarlijks met circa € 38 miljoen gesubsidieerd.

10.2.3 Autonome ontwikkeling

Salland-Twente

De al jaren voortgaande schaalvergroting naar minder maar grotere en meer gespecialiseerde bedrijven zal doorzetten. Dit onder invloed van internationale marktontwikkelingen, technische ontwikkelingen die de arbeidsproductiviteit verhogen en maatschappelijke eisen aan de landbouw. De totale landbouwproductie zal zich meer en meer concentreren op deze grotere bedrijven, die grond, productierechten en bedrijfslocaties overnemen van stoppende bedrijven. De toegevoegde waarde van de primaire landbouwproductie in Overijssel daalde in de periode 1995-2000 met 3,5% (reconstructienota 2). CBS-gegevens (tabel 10.8) laten zien dat dat de totale economische productieomvang van de primaire landbouw in Salland-Twente (in totale hoeveelheid Nederlandse grootte-eenheden (nge) in 2001 nog ongeveer gelijk is aan 1999 en dat er tussen 1990 en 1999 nog (fors) gegroeid is (in Twente met circa 30%, in Salland met circa 20%), zowel melkvee als intensieve veehouderij, ook tuinbouw in Twente. De totale economische omvang van de hokdier- en combinatiebedrijven (vooral intensieve veehouderij dus) vertoont de laatste paar jaar een licht dalende trend (wellicht als gevolg van de opkoopregeling), de graasdierhouderij blijft gelijk en de tuinbouw blijft gelijk met een groei tussen 2001 en 2002. Daaruit blijkt dat op basis van de totale economische productieomvang geen sprake is van teruggang van de landbouw. Misschien wel teruggang in arbeidsplaatsen en relatief aandeel in de totale economie omdat economische sectoren buiten de landbouw wel groeien. Met andere woorden, wij krijgen minder maar grotere bedrijven die samen de totale economische productieomvang in standhouden.

Tabel 10.8: Overzicht van de totale economische omvang van de primaire landbouwsectoren in Salland-Twente (CBS).

		Bedrijfsomvang naar hoofdtype					
		Aantal Nederlandse grootte-eenheden, nge					
		Totaal nge	Akkerbouwbedrijven	Tuinbouw- en blijvende teeltbedrijven	Graas-dierbedrijven	Hokdierbedrijven	Combina-ties
Regio's	Perioden	nge					
Twente	1980	243.068	.	.	.	.	.
	1990	220.881	4.156	5.371	148.514	28.571	34.269
	1999	283.219	4.442	16.932	181.659	44.118	36.068
	2000	277.823	3.777	18.121	176.452	44.339	35.135
	2001	277.149	3.866	17.878	179.818	42.126	33.464
	2002	268.818	3.548	19.727	173.839	40.607	31.099
Salland	1980	97.140	.	.	.	.	.
	1990	85.278	1.384	1.590	61.356	9.931	11.017
	1999	106.713	2.238	3.492	73.753	16.135	11.094
	2000	106.251	3.421	4.208	72.579	16.165	9.878
	2001	112.183	3.417	3.537	78.606	17.796	8.830
	2002	107.057	3.462	4.810	74.369	15.764	8.651
Salland-Twente	1980	340.208	.	.	.	.	.
	1990	306.159	5.540	6.961	209.870	38.502	45.286
	1999	389.932	6.680	20.424	255.412	60.253	47.162
	2000	384.074	7.198	22.329	249.031	60.504	45.013
	2001	389.332	7.283	21.415	258.424	59.922	42.294
	2002	375.875	7.010	24.537	248.208	56.371	39.750

Tabel 10.9 geeft een overzicht van de ontwikkeling van de omvang van de veestapel in Salland en Twente. Tussen 2000 en 2002 (CBS) is de rundveestapel in Salland-Twente gelijk gebleven, de varkensstapel gedaald met 8% de pluimveestapel gestegen met 7%. De daling van de varkensstapel is wellicht vooral een gevolg van de opkoopregeling.

Tabel 10.9: Overzicht van de ontwikkeling van de omvang van de veestapel in Salland en Twente.

		Rundvee	Varkens	Pluimvee
		Totaal rundvee	Totaal varkens	Kippen
				Totaal kippen
Regio's	Perioden	Aantal		
Twente	1990	313.434	990.082	4.116.350
	1999	260.023	985.767	4.401.164
	2000	251.496	940.971	3.995.839
	2001	260.524	935.718	4.626.685
	2002	248.132	836.116	4.738.388
Salland	1990	125.420	327.455	1.681.100
	1999	97.784	330.075	1.770.228
	2000	94.374	318.505	1.900.540
	2001	102.134	364.462	1.893.142
	2002	96.549	318.288	1.465.675
Salland-	1990	438.854	1.317.537	5.797.450
Twente	1999	357.807	1.315.842	6.171.392
	2000	345.870	1.259.476	5.896.379
	2001	362.658	1.300.180	6.519.827
	2002	344.681	1.154.404	6.204.063

Tabel 10.10 geeft een beeld van de belangrijkste veranderingen in veebezetting en melkquotum tussen 1995 en 2000.

Tabel 10.10: Veranderingen 1995-2000 in veebezetting en melkquotum (bron: GIAB, CBS, reconstructienota 2)

Deelgebied	Afname aantal varkens	Toename aantal stuks pluimvee	Verandering omvang melkquotum deelgebied totaal	Toename melkquotum per bedrijf
Salland	-7,4%	+26%	- 2%	+18,5%
Zuidwest-Twente	-7,7%	+6%	+1%	+19%
Noordoost-Twente	-6,7%	+24%	+5%	+19%

De trend tot uitbreiding van teelten met een hoger saldo dan grasland, maisland en traditionele akkerbouw zal wellicht doorzetten. Nu gaat het daarbij om met name tuinbouwgewassen, waaronder bollen en boomteelt. De grote vraag naar grond (met name ook van landbouwbedrijven onderling) in samenhang met de geringe grondmobiliteit bemoeilijkt de schaalvergroting en extensivering van de landbouw. Het laatste jaar is de grondprijs echter iets gedaald en de vraag is of deze trend zal doorzetten. Melkveehouderijbedrijven naderen wellicht het punt van een ruwvoeroverschot, wat kan blijken uit de moeizamer wordende afzet aan van gras uit natuurgebieden naar rundveebedrijven. Een dalende grondprijs en een ruwvoeroverschot bieden

samen mogelijkheden voor extensivering van de veebezetting per ha en de bedrijfsvoering, inclusief het inpassen van agrarisch natuur- en landschapsbeheer.

De landbouw (en met name de melkveehouderij) zal naar verwachting ook in de toekomst in oppervlakte de belangrijkste gebruiker en een belangrijke beheerder van het landelijk gebied blijven. De toekomst van de melkveehouderij in Nederland ziet er bepaald niet somber uit. Volgens recent onderzoek van het LEI zal de productie van melk in Nederland met tientallen procenten toenemen als de melkquotering afgeschaft zou worden. Volgens recente beleidsnota's van het Rijk zal juist de melkveehouderij een belangrijke rol kunnen blijven vervullen in kwetsbare en waardevolle gebieden, ook in de vorm van betaalde groene en blauwe diensten. Het aantal varkens en kippen zal wellicht de komende jaren niet veel veranderen in Salland-Twente. Ingaande 2008 moeten alle intensieve veehouderijbedrijven voldoen aan nieuwe huisvestingseisen. Deze eisen zullen de komende jaren schaalvergroting (minder maar grotere varkens- en kippenbedrijven) en de ontmenging van gemengde koeien/varkens/kippenbedrijven versnellen.

De biologische landbouw ontwikkelt zich langzaam maar zeker en de verbrede landbouw groeit in omvang en professionaliteit. Een deel van de landbouwbedrijven, zowel kleinere als grotere, zal zich wellicht meer gaan toeleggen op verbreding en verdieping in combinatie met verkorting van de keten, het meer consumentgericht en regionaal aanbieden van producten met meer toegevoegde waarde voor het landbouwbedrijf. De vraag naar groene en blauwe diensten (natuur, landschap en waterberging) zal toenemen en wellicht kunnen landbouwbedrijven daar steeds beter op inspelen door de te verwachten en te stimuleren extensivering. Met name voor de belangrijkste grondgebruiker, de melkveehouderij, liggen hier goede mogelijkheden. Voor deze bedrijven is en blijft daarnaast is het behouden en verbeteren van een goede economische basis voor de productie voor de nationale en internationale markt een belangrijke bestaansvoorwaarde. De Nederlandse en Sallands-Twentse melkproductie is namelijk zo groot dat ook bij een maximale regionale afzet nog een belangrijk deel van de melk(producten) geëxporteerd moet worden. Dit zal ook blijvend eisen stellen aan de externe productieomstandigheden, met name ook een goede verkavelingssituatie. Een voldoende grote huiskavel is ook een belangrijke voorwaarde voor het blijvend mogelijk maken van koeien in de wei (ook bij toename van de melkrobot) en een optimaal mineralenmanagement (beweidings op voldoende oppervlakte, bron: NZO, melkveehouderij en omgeving, 2002).

Buiten de bebouwde kommen in Salland-Twente bedraagt het aantal woningen nu al een veelvoud van het aantal agrarische bedrijven. Door de voortgaande afname van het aantal agrarische bedrijven zullen er in de komende 15 jaar meer locaties met alleen een woonfunctie bijkomen. Vrijkomende geschikte locaties van stoppende bedrijven zijn ook te benutten voor bedrijven die zich op hun huidige ongeschikte locatie niet kunnen uitbreiden.

Mestbewerking kan bijdragen aan het verminderen het mestoverschot, maar is geen echte oplossing (er moet toch nog voldoende afzet zijn voor de scheidings- en restproducten, mestbewerking laat de mest niet verdwijnen) en mestbewerking verkeert nog hoofdzakelijk in een pril stadium, is duur en erg afhankelijk van de economische ontwikkeling in de veehouderij. Toekomstige ontwikkelingen in de milieuregels, bijvoorbeeld het ook in Nederland eventueel onverkort toepassen van de Nitraatrichtlijn van de EU, zullen het knelpunt van de hoge veebezetting eerder aanscherpen dan verkleinen. In het kader van de extensivering van de

melkveehouderij (Commissie Koopmans) is het de bedoeling in het kader van de reconstructie de extensivering van de melkveehouderij te bevorderen in en nabij voor nitraat en stikstof kwetsbare gebieden.

Het perspectief in kwetsbare gebieden ligt volgens het Structuurschema Groene Ruimte 2 vooral in de extensieve melkveehouderij. Waar nodig dient het Rijk (volgens het Structuurschema) te betalen voor de gevraagde groene diensten^{***} op deze hectares en het overige landbouwgebied. Daarbij gaat het om betalen voor bijvoorbeeld openstelling van paden, inrichting en beheer van natuur en landschap, waterberging.

Noordoost-Twente

Bij ongewijzigd beleid zal circa 40–50 % van het aantal bedrijven (ruim 1.000) stoppen, waarbij de woonfunctie behouden blijft. In een deel van de vrijkomende agrarische bebouwing zal zich vervangende bedrijvigheid ontwikkelen. Vrijkomende agrarische bebouwing zal ook worden benut voor bedrijven die op de huidige locatie niet kunnen uitbreiden. De fiscale wetgeving (met betrekking tot de stakingswinst, het verschil tussen de boekwaarde en de marktwaarde van landbouwbedrijven is mede bepalend voor de mate waarin bedrijven en dus ook de grond (die zelf niet onder de stakingswinst valt) beschikbaar zullen komen.

Schaalvergroting zal doorgaan onder invloed van internationale marktontwikkelingen, technische ontwikkelingen die de arbeidsproductiviteit verhogen en maatschappelijke eisen aan de landbouw. Het betreft schaalvergroting in:

- intensieve veehouderij. Relatief grootschalige duurzame varkenshouderij en andere vormen van intensieve veehouderij, waar door samenwerking schaalvoordelen te behalen zijn voor de landbouwsector, inclusief banken en toeleverende en verwerkende bedrijven;
- grondgebonden melkveehouderijbedrijven, vanwege de voorgestelde verlaging van de interventieprijs (totaal circa 25 % in 7 jaar). Voor de helft wordt dit gecompenseerd door inkomenssteun, maar die is nominaal. De beperkte grondmobiliteit (1.000 á 4.000 hectare) bemoeilijkt de gewenste schaalvergroting en beperkt de extensivering op de droge zandgronden. Dat resulteert in een toename van het (regionale) mestoverschot. Het aantal vrijkomende hectares is afhankelijk van de macro-economische ontwikkeling (Economische Schets).

Voorts zal verbrede landbouw met groene en blauwe diensten en op de consument gerichte diensten groeien in omvang en professionaliteit op relatief kleine bedrijven. Dit mede vanwege de ruimtevraag ten behoeve van het waterbeheer, het realiseren van de PEHS, en wonen en werken (zie ook de paragrafen waterkwantiteit, natuur, economische structuur). De extensivering in de melkveehouderij zal het regionale mestoverschot vergroten ten opzichte van de huidige situatie vanwege het Besluit droge zandgronden (zie ook paragraaf water – en bodemkwaliteit).

11 Recreatie en toerisme

11.1 Hoofdpijnen

11.1.1 Problematiek: wat is er aan de hand?

Recreatie en toerisme zijn belangrijke functies in Salland en Twente. Niet alleen als economische activiteit maar ook voor de ontspanning van de vele gasten van buiten Salland-Twente en voor de bewoners van stad en land in Salland-Twente zelf. Recreatie en toerisme bieden bijna 10.000 directe arbeidsplaatsen en minstens evenveel indirecte arbeidsplaatsen. De recreatieve bestedingen bedroegen in Overijssel in 1996 ongeveer € 1 miljard. De verblijfsrecreatie is van groot belang in de omgeving van Ommen en in grote delen van Twente. In Zuidwest-Twente ligt de gemiddelde bedrijfsomvang onder het landelijk gemiddelde. De kwaliteit van de voorzieningen in Zuidwest-Twente varieert sterk maar is soms matig. Noordoost-Twente heeft een divers aanbod met hotels (ook voor de zakelijke markt, congressen) veel campings maar relatief minder bungalows dan in de rest van het reconstructiegebied.

Recreatie en toerisme is een groeimarkt. Er is daarom niet alleen behoefte aan extra ruimte voor kwaliteitsverbetering van bestaande recreatiebedrijven maar ook voor uitbreiding met extra capaciteit. De ligging van de (verblijfs)recreatieterreinen staat in figuur III.22. Salland heeft behoefte aan 70 ha uitbreiding bij Ommen en 22 ha in overig Salland. Zuidwest-Twente heeft een ruimtebehoefte van 118 ha en Noordoost-Twente van 62 ha, circa 30% van de huidige oppervlakte verblijfsrecreatie. Een groot deel van de recreatiebedrijven ligt in de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). Uitbreiding is op grond van het bestemmingsplan vaak niet mogelijk. Ook stankcirkels van veehouderijbedrijven vormen soms een belemmering voor uitbreiding. Deventer, Raalte en Olst-Wijhe willen nieuwvestiging van recreatiebedrijven stimuleren evenals Twenterand en Tubbergen. In de overige delen van Noordoost-Twente en in Ommen wordt nieuwvestiging niet gestimuleerd tenzij het om bijzondere initiatieven gaat. In Zuidwest-Twente is behoefte aan ruimte voor kwaliteitsverbetering en uitbreiding van bestaande bedrijven. Een groeiend aantal recreatieondernemers zoekt aansluiting bij de doelstellingen van natuur- en milieuorganisaties. De sector realiseert zich dat recreatie en toerisme in belangrijke mate afhankelijk zijn van de kwaliteit van de aanwezige natuur, landschap en cultuur inclusief het erfgoed. Natuur, cultuur en recreatie zijn bijvoorbeeld samen te ontwikkelen langs de beken, in de waterwingebieden, in de ecologische verbindingzones en op de landgoederen.

Nabij de steden zijn te weinig recreatiemogelijkheden. Dit is in Salland het geval bij Deventer en Raalte, waar het buitengebied onvoldoende ontsloten is vanuit de stad. Het centrale agrarische deel van Salland is minder goed ontsloten voor recreatie. Ook rond de steden in Twente waar de recreatieve druk op het buitengebied al groot is, bestaat behoefte aan meer ontsloten gebruiksnatuur en uitlopmogelijkheden. De mogelijkheden voor recreatie in de meer landbouwkundige gebieden zijn tot nu toe beperkt ontwikkeld. Toch vraagt de markt hiernaar, met name rond de kleine kernen. Er liggen kansen om recreatief medegebruik van gronden langs watergangen en in waterwingebieden mogelijk te maken. Ook de omvorming van vrijkomende agrarische bebouwing tot bijvoorbeeld verblijfsaccommodaties biedt kansen. De drempel voor

deze omvorming is echter vaak hoog. De huidige wetgeving op het gebied van stank en bestemmingsplannen zijn vaak een belemmering.

Noordoost-Twente profileert zich als *Sagenland* "met rust, ruimte, groen, cultuurhistorie en quisine. Zuidwest-Twente wil meer inhoud geven aan het begrip Hof van Twente" en stedelijk toerisme.

11.1.2 Opgave en ambitie: wat willen wij met reconstructie bereiken?

De beleidsdoelstelling van de provincie Overijssel voor recreatie en toerisme is het voorzien in de *recreatiebehoefte van de inwoners van Overijssel en het vergroten van de werkgelegenheid*. Uit de probleemstelling blijkt een ruimtebehoefte voor kwaliteitsverbetering en versterking van recreatiebedrijven. Deze wensen staan soms op gespannen voet met natuurwaarden en stankcirkels. Ook blijkt er een grote behoefte aan uitbreiding van de openstelling van het landelijk gebied. De kwalitatief hoogwaardige "collectieve waarden", zoals kleinschalige landschappen, bos- en natuurgebieden en cultureel erfgoed, vormen ook de (bestaans)basis voor recreatie en toerisme. *De economische ontwikkeling in recreatie en toerisme dient ook een bijdrage te leveren aan het behouden en versterken van de identiteit, de gebiedskwaliteiten en de leefbaarheid in Salland-Twente*. De opgaven voor recreatie en toerisme formuleren wij daarom in samenhang met de opgaven voor de andere functies en waarden als natuur, landschap, water, landbouw en leefbaarheid.

1. *Bieden van ruimte voor kwaliteitsverbetering en uitbreiding van bestaande bedrijven*: wij willen de gevraagde ruimte bieden. *Uitbreidingsruimte zal gezocht moeten worden in samenhang met verbetering van natuur en landschap, ligging ten opzichte van veehouderijbedrijven (stankcirkels) en risicogebieden water*. In incidentele gevallen kan de conclusie zijn dat verplaatsen wenselijker is dan uitbreiden;
2. *Nieuwvestiging van recreatiebedrijven*: wij willen de gevraagde ruimte bieden. Nieuwvestiging van recreatiebedrijven zal plaatsvinden in samenhang met de inpassingsmogelijkheden op basis van water, natuur, landschap en landbouw;
3. *Vergroten van de mogelijkheden voor recreatie en toerisme op (vrijkomende) landbouwbedrijven en landgoederen*: Wij zullen recreatie en toerisme op (vrijkomende) landbouwbedrijven en landgoederen stimuleren in samenhang met de inpassingsmogelijkheden op basis van water, natuur, landschap en landbouw;
4. *Productontwikkeling en promotie*: Productontwikkeling en promotie zijn van groot belang voor het bereiken van de gewenste sociaal-economische bijdrage van de recreatiesector;
5. *Bevorderen van groen in en om de stad (GIOS) en verbindingen tussen stad en land*: GIOS richt zich op het verbeteren van de beschikbaarheid van het groen in en om de stad. Naast de aanwezigheid, bereikbaarheid, toegankelijkheid en bruikbaarheid van groengebieden gaat het dus ook om de groene verbindingen, onder meer tussen groen in en om de stad. De stedenband Twente en Deventer maken deel uit van het GIOS-beleid. Raalte valt niet onder het grotestedenbeleid, maar nemen wij wel als zodanig mee omdat het een grote kern is met een groeiende economische betekenis. De zone tussen Almelo en Borne krijgt prioriteit bij de inrichting van een stevige groene zone als uitloopgebied. Ook het groene gebied tussen Hengelo en Enschede willen wij vrijhouden van bebouwing;
6. *Vergroten van de belevingswaarde en toegankelijkheid van het landelijk gebied*: Wij zullen het landelijk gebied meer betrekken bij recreatieve ontsluitingsnetwerken. Dit ook in samenhang met het vergroten van de ontwikkelingsmogelijkheden van landbouwbedrijven, landgoederen en voorzieningen in kleine kernen. Het vergroten van deze netwerken combineren wij waar

nodig en mogelijk met het terugdringen van de verstoring van de natuur en met het realiseren van groenblauwe dooradering. Bijvoorbeeld combinaties met verbindingzones en beekdalbrede inrichting.

11.1.3 Aanpak: hoe gaan wij de opgave uitvoeren?

Het tot stand brengen van de doelstellingen voor recreatie en toerisme vergt inspanningen van zowel de recreatiebedrijven als van gemeenten, provincie en intermediaire bedrijven als de VVV's. De bedrijven zullen met hun ondernemerschap toekomstgerichte initiatieven moeten nemen. Wij zullen deze initiatieven ondersteunen en beoordelen op basis van duidelijke voorwaarden. In de aanpak voor recreatie en toerisme bestaat een grote samenhang met de aanpak voor andere functies en waarden. Deze aanpak bestaat uit de volgende onderdelen.

- *De reconstructiezonering:* Bij het aangeven van de ontwikkelingsmogelijkheden voor de intensieve veehouderij, met name landbouwontwikkelingsgebieden en sterlocaties is rekening gehouden met de ligging van bestaande recreatiebedrijven. Nieuwvestiging van recreatiebedrijven is niet mogelijk in landbouwontwikkelingsgebieden en binnen de (potentiële) stankcirkel van sterlocaties. Kapitaalsintensieve ontwikkelingen, waaronder recreatiebedrijven zijn niet mogelijk in gebieden met te veel risico vanuit water en in (zoek)gebieden voor waterberging en "ruimte voor de rivier";
- *Kwaliteitsverbetering van recreatiebedrijven:* Per bedrijf zullen wij een benadering op maat volgen met als intentie het bereiken van win-win-situaties met behulp van bedrijfsnatuurplannen, beeldkwaliteitsplannen, de milieubarometer (milieuvriendelijke bedrijfsvoering), compensatie van natuur, uitsluiten van permanente bewoning. Recreatiebedrijven zullen wij ook betrekken bij landschapszorgsystemen en een gebiedsfonds ten behoeve van landschap (zie nadere uitleg onder landschap);
- *Verplaatsings- en beëindigingsregeling:* In de incidentele gevallen dat verplaatsing van recreatiebedrijven nodig kan zijn zullen wij op vergelijkbare wijze als bij de verplaatsingsregeling voor intensieve veehouderij gebruik maken van de toekomstige Rood voor rood-regeling of bijvoorbeeld mogelijkheden in samenhang met de realisatie van de EHS;
- *Vergroten mogelijkheden voor recreatie en toerisme op (vrijkomende) landbouwbedrijven en landgoederen:* Deze aanpak is uiteengezet onder landschap en onder landbouw. Uitwerken van een uniforme regeling samen met de gemeenten;
- *Verbeteren netwerken, aantrekkelijkheid en toegankelijkheid van het landelijk gebied:* Zie ook de aanpak onder landschap. Bijvoorbeeld langs beken, in de waterwingebieden, in de ecologische verbindingzones en op de landgoederen zijn natuur, cultuur en recreatie hand in hand te ontwikkelen. Recreatiebedrijven kunnen een grotere rol spelen als mede-uitvoerder van landschapsbeheer maar ook als bijdrager aan het gebiedsfonds. Dit om het belang van natuur en landschap als economische basisvoorwaarde voor recreatie en toerisme te onderstrepen. Verder zullen wij inzetten de provinciale subsidieregeling 'Kwaliteitsimpuls Toerisme Overijssel'. Kwetsbare gebieden zijn te ontzien met een knooppuntstelsel in de vorm van PWF-plaatsen Innovatieve producten als fietsknooppuntstelsel, regionale wandelnetwerken en het aanleggen van PWF-plaatsen (parkeren, wandelen, fietsen) verbeteren de routestructuren en daarmee zijn ook kwetsbare gebieden te ontzien;
- *Verbeteren van productontwikkeling en promotie:* Wij zullen bevorderen het oprichten van een Toeristische Platforms in Salland en Twente. Het Gelders Overijssels Bureau voor Toerisme (Masterplan Plattelandstoerisme) en de regionale VVV's (bijvoorbeeld het Project

Plattelandstoerisme Salland) starten binnenkort diverse projecten om de productontwikkeling en marketing te ondersteunen en te stimuleren.

11.2 Beleid en referentie

11.2.1 Beleidscontext en beleidsdoelen

Salland-Twente

Het rijksbeleid in het Toeristisch-recreatief Actieprogramma (Ministeries EZ en LNV) richt zich op de volgende hoofddoelstellingen.

- Zorgdragen voor kwalitatief en kwantitatief voldoende recreatiemogelijkheden voor alle Nederlanders.
- Behoud en duurzame versterking van de concurrentiepositie van de toeristisch-recreatieve sector in internationaal verband.

Doelstelling in de Provinciale Beleidsnota Recreatie en Toerisme is het voorzien in de recreatiebehoefte van de inwoners van Overijssel en vergroten van de werkgelegenheid in de sector. Doelen hierbij zijn:

- versterken van de beleving van natuur en landschap;
- ontwikkelen van samenhang tussen steden en de groene ruimte;
- kwaliteitsverbetering- en behoud van het recreatieve en toeristische product.

De provincie (streekplan) gaat ervan uit dat daar waar al sprake is van plattelandstoerisme, dit verder tot ontwikkeling gebracht kan worden. Kleinschalige landschappen, bos en natuurgebieden hebben een grote recreatieve betekenis. Recreatie en toerisme worden, met inachtneming van het behoud van de natuur en landschapswaarden, juist in deze gebieden gestimuleerd. De basis voor recreatie en toerisme vormen de kwalitatief hoogwaardige "collectieve waarden" zoals kleinschalige landschappen, bos- en natuurgebieden en cultureel erfgoed. Voor recreatie en toerisme zijn met name de kwaliteitsverbetering van de verblijfsrecreatie, toegankelijkheid van de groene ruimte voor extensieve vormen, en aanbod in de directe leefomgeving van belang. In landgoederen zal het streven gericht zijn op versterking van het landschap.

Het (rijks)beleid voor Groen in en om de Stad (GIOS) richt zich op het verbeteren van de beschikbaarheid van het groen in en om de stad. Naast de aanwezigheid, bereikbaarheid, toegankelijkheid en bruikbaarheid van groengebieden gaat het dus ook om de groene verbindingen, onder meer tussen groen in en om de stad. Netwerkstad Twente en Deventer maken deel uit van het GIOS. Raalte valt niet onder het grotestedenbeleid, maar is in recreatief-toeristische schets wel als zodanig meegenomen, omdat het een grote kern is met een groeiende economische betekenis.

Zuidwest-Twente

Richtinggevend voor de ontwikkeling van het gebied Zuidwest-Twente is bevordering van de plattelandseconomie met behoud en ontwikkeling van de "collectieve waarden" natuur, landschap

en cultureel erfgoed, die een basis vormen voor de groei van toerisme en recreatie. Landbouw en recreatie vervullen een blijvende rol als economische activiteit en beheerder van het kleinschalige landschap. Het beleid is er op gericht de toeristisch-recreatieve sector te versterken om te voorzien in de recreatiebehoefte van de eigen bevolking en het toerisme te bevorderen. Dit met het uiteindelijke doel te bewerkstelligen dat de jaarlijkse groei van de werkgelegenheid hoger ligt dan het landelijke gemiddelde in de sector.

11.2.2 Huidige situatie

Salland

De onderstaande tekst is gebaseerd op 'Huidige situatie en autonome ontwikkeling', DLG, 2002 en "Richting Salland, recreatief-toeristische bouwsteen voor het reconstructieproces", oktober 2002.

Aanbod

Het Overijssels Vechtdal is één van de belangrijkste toeristische gebieden van de provincie en dus speelt ook rond Ommen de verblijfsrecreatie een grote rol. De totale capaciteit beslaat ruim 25.000 overnachtingsmogelijkheden⁴. In het overige deel van Salland speelt de verblijfsrecreatie een bescheiden rol. De capaciteit betreft daar ruim 8.000 overnachtingsmogelijkheden. Daarnaast wordt op bescheiden schaal overnachtingsmogelijkheid op het platteland geboden.

Bestemmingen voor dagrecreatie zijn met name de natuur- en landschapswaarden in combinatie met de wandel- en fietsmogelijkheden in het gebied en het cultuurhistorisch erfgoed. Het accent ligt in het Vechtdal en het gebied langs de IJssel (landgoederen). Ook de binnenstad van Deventer is een belangrijke trekker. De IJssel en de Vecht zijn belangrijke bestemmingen voor dagrecreatie in de vorm van beleving, watersport en sportvisserij. Ten slotte biedt het Tuinpad een toeristisch concept dat verblijfsaccommodaties, dagattracties en diverse arrangementen omvat. In de voor recreatie aantrekkelijke gebieden is het routenetwerk voor wandelaars en fietsers intensief. Het centrale, overwegend agrarische deel van het gebied is minder goed ontsloten. Wandelmogelijkheden beperken zich over het algemeen tot wegen en paden. Recreatief medegebruik van waterlopen en agrarische grond is bijvoorbeeld nauwelijks ontwikkeld. De infrastructuur voor fietsers is goed, met uitzondering van het ontbreken van een aantal schakels in het routenetwerk van onder andere ANWB- en LF-routes. Ommen is aangesloten op het ruiterroutenetwerk dat via Twente en de Sallandse Heuvelrug aansluit op Drente en de Achterhoek. Voor het kanoroutenetwerk zijn diverse, goede voorzieningen aangebracht. De belevingswaarde van het water is echter matig.

Recreatiemogelijkheden in de nabije woonomgeving vormen met name voor Deventer een probleem. Het buitengebied is zeer aantrekkelijk, maar is slechts matig bereikbaar en toegankelijk vanuit de stad. Ook rond Raalte bestaat behoefte aan een aantrekkelijke recreatieomgeving, goed bereikbaar vanuit de kern. De recreatiemogelijkheden volgen met name de natuurlijke en landschappelijke kwaliteiten in de omgeving.

Uit het oogpunt van marketing vormt het deelgebied Salland geen toeristische eenheid. Ommen maakt deel uit van de Regio VVV Overijssels Vechtdal, Zwolle en Kampen. Raalte maakt deel uit van de Regio VVV Heuveland Reggeland en Sallandse Heuvelrug. Deze Regio VVV verzorgt ook

⁴ Bron: Ruimtebehoefte Toerisme en Recreatie gemeente Ommen (Vandertuuk), december 2000.

de promotie van de gemeenten Olst-Wijhe, Deventer en Bathmen, maar de samenwerking wat betreft productontwikkeling en marketing moet nog verder vormgegeven worden. Naast de eigen VVV voert Deventer een belangrijk deel van haar marketing via het Bureau Hanzesteden. Ook Olst-Wijhe is aangesloten bij dit marketingconcept waarin de Hanzesteden langs de IJssel zich gezamenlijk profileren. Een deel van het aanbod op het platteland is verenigd in het Tuinpad.

Vraag en werkgelegenheid

In de huidige situatie ligt het zwaartepunt aan bestedingen binnen de sector in de gemeente Ommen en de binnenstad van Deventer. Geschat wordt dat de dag- en verblijfsrecreatie in Overijssel samen directe werkgelegenheid biedt aan 9.900 personen.

Enkele belangrijke kenmerken van verblijfsrecreanten zijn de volgende⁵:

- Vrijwel alle verblijfsrecreanten komen uit Nederland (90%), veelal uit de Randstad, Gelderland en Overijssel.
- Gezinnen met kinderen, (jonge) senioren en tweeverdieners zijn goed vertegenwoordigd.
- De natuur, wandel- en fietsmogelijkheden vormen de belangrijkste motieven voor een bezoek.
- In steden wordt beduidend meer uitgegeven dan in het landelijk gebied.

Kenmerken van dagrecreanten:

- Meer dan 80% van alle dagtochten vindt in de eigen provincie plaats.
- Meest ondernomen activiteiten: sport en sportieve recreatie (wandelen en fietsen), winkelen en uitgaan.
- Belangrijke doelgroep stedenbezoekers: inwoners van Gelderland en de Randstad⁶.
- Belangrijke doelgroepen voor groen in de stad: ouderen, kinderen en allochtonen.

Tabel 11.1: Overzicht kencijfers recreatie in Salland

Verblijfs recreatie	Ommen ⁸	Aantal overnachtingen	Bestedingen (Euro)	Werkgelegenheid ⁷
		1.250.000	29 miljoen	420
	Overig Salland ⁹	150.000	13, 5 miljoen	120
Dagrecreatie ²	Aantal bezoekers		Bestedingen (Euro)	Werkgelegenheid
	Deventer: dagtoeristen	900.000	42 miljoen	600
	Deventer: recreanten regio	2.000.000	14,5 miljoen	200
	Deventer: Scheg	1.000.000	7,5 miljoen	100

Zuidwest-Twente

⁵ Bronnen: Marketingplannen Overijssels Vechtdal (2001) en Salland (2000), Feiten en cijfers (provincie Overijssel, 1999).

⁶ Bron: Beleidsplan Toerisme en Recreatie (Gemeente Deventer, 2001).

⁷ 75% fle direct, 25% fle indirect

⁸ Basis: CVO 2001 (bewerkt)

⁹ Basis: ZKA/RECRON-model en gegevens gemeenten

Het aanbod in Zuidwest-Twente is divers. Het gaat om zowel hotels en kampeerbedrijven als bungalowparken en groepsaccommodaties. Daarnaast zijn er mogelijkheden voor het kamperen bij de boer. De gemiddelde bedrijfsomvang ligt duidelijk onder het landelijk gemiddelde. Er is sprake van een relatief groot aantal vaste standplaatsen (stacaravans en seizoenplaatsen). Veel bedrijven zijn gesitueerd in de PEHS. De kwaliteit van en het geboden voorzieningenpakket van de bungalows en de parken als geheel varieert sterk, maar is in het algemeen matig. De meeste voorzieningen zijn aan te merken als "eenvoudige" kampeerboerderij, vooral gericht op groepen, jongeren van scholen of verenigingen.

Zuidwest-Twente omvat een groot aantal publiekelijk toegankelijke tuinen. Het ten zuiden van Enschede gelegen Rutbeek en Het Lage Veld bij Wierden zijn twee dagrecreatieconcentratiepunten met een regionale functie. Door het gebied lopen drie langeafstandswandelroutes (LAW's) en vijf Langeafstandsfietsroutes (LF routes) door dit gebied.

Over de vraag, bestedingen en werkgelegenheid zijn alleen op provinciaal niveau gegevens bekend. In 1996 werd circa € 1,07 miljard uitgegeven. In dat jaar bedroeg de directe werkgelegenheid ruim 9.000 mensjaren. De totale werkgelegenheid wordt geschat op 20.000 mensjaren.

Noordoost-Twente

De gemeenten in Noordoost Twente hebben recreatie als speerpunt in hun beleid benoemd. Dit beleid is zinvol en kansrijk vanwege de landschappelijke karakteristieken en is nodig om de plattelandseconomie een impuls te geven.

Promotie

De Regio VVV NOT profileert sinds medio 2000 Noordoost-Twente, onder de vlag van de "grote" toeristische regio Twente, als bijzonder gebied. De gemeente Twenterand is aangesloten bij de Regio VVV Sallandse Heuvelrug / Reggeland. Het door het GOBT en de drie Twentse Regio VVV's ontwikkelde "Marketingplan Toerisme Twente" biedt voor de profilering uitstekende mogelijkheden. De Regio VVV NOT beschikt echter op dit moment over te weinig personele slagkracht om trekker te zijn van majeure projecten. Dit soort activiteiten kan hierdoor momenteel alleen, en zelfs dan zeer selectief, in samenspraak met andere partijen opgepakt worden.

Het recreatief -toeristisch marketing concept is aanbod van rust, ruimte, groen, cultuurhistorie en cuisine. Het gebied is aantrekkelijk en toegankelijk en biedt derhalve vele mogelijkheden voor fiets -, wandel - en ruiterecreatie. Grote toeristische vermaakattracties met bovenregionale uitstraling komen niet voor. Recreatie en toerisme zijn sterker ontwikkeld in het kleinschalige landschap in het oosten en noorden dan in het westen van het gebied (het westen van de gemeente Tubbergen en de gemeente Twenterand, exclusief omgeving Den Ham).

Verblijfsrecreatie

De verblijfsrecreatieve consument is afkomstig uit heel Nederland (met name Randstad en Gelderland). Het aandeel Duitse en Vlaamse bezoekers is relatief gezien laag. De verblijfsrecreatie is als volgt getypeerd.

- Clusters van hotels bevinden zich in de gemeenten Dinkelland, Losser en Tubbergen. Opvallend hierbij is de gevarieerdheid in hotelclassificatie. Verschillende hotels richten zich niet

alleen op de toeristische markt, maar zijn als congres- en vergaderaccommodatie ook georiënteerd op de zakelijke markt.

- Circa 70% van alle campings ligt in de gemeenten Dinkelland en Tubbergen. Het aantal jaarstandplaatsen en toeristische standplaatsen houdt elkaar in evenwicht, maar het aantal toeristische standplaatsen staat de laatste tijd wel onder druk. De gemiddelde oppervlakte per bedrijf is 7,9 ha. Van de bedrijven is 65% gesitueerd in de EHS.
- De ontwikkeling van de bungalowmarkt in Noordoost-Twente is achtergebleven in vergelijking tot de beide andere reconstructiegebieden. Het percentage van deze bungalows dat voor de verhuur wordt ingezet is hoog (79%).
- Verspreid over het gebied liggen diverse kleinschalige verblijfsaccommodaties, zoals boerderijcampings en bed & breakfast -adressen. De capaciteit die dit aanbod levert als aandeel in het totale aanbod is gering, maar levert wel een belangrijke bijdrage aan de diversiteit van het regionale aanbod.

Dagrecreatie

Dagrecreatie geldt zowel voor de in het gebied aanwezige toeristen, de eigen bevolking als voor de bewoners van de Netwerkstad Twente. De dagrecreatieve consument is dan ook veelal afkomstig uit Twente zelf. De dagrecreatie is als volgt getypeerd:

- de afgelopen jaren zijn door de Regio Twente veel activiteiten ondernomen om te komen tot een kwalitatieve en kwantitatieve verbetering van de fietsinfrastructuur in Twente. Circa 80 km. aan fietspaden is aangelegd of verbeterd. Toch is er hier en der nog behoefte aan kwalitatieve of kwantitatieve verbeteringen van de fietsinfrastructuur;
- de ontwikkeling van wandelroutes door het agrarische gebied is nog achtergebleven en de onderlinge samenhang tussen de verschillende routes laat te wensen over. Met name op het gebied van het wandelen ontbreekt de noodzakelijke structuur;
- het aanbod aan autoroutes is beperkt, maar afgestemd op het gebied;
- het aanbod van voorzieningen voor jonge kinderen is beperkt;
- het thema paard is typerend voor geheel Twente. In 2002 is het provinciaal routenetwerk ontwikkeld. Het provinciale netwerk van ruiter- en menroutes is afgerond. Op sommige plekken kunnen nog lokale ruiter- en menroutes gerealiseerd worden;
- drie van de vijf waterwingebieden Hammerflie, Weerselo, Losser, Rodenmors en Manderveen zijn opengesteld voor publiek (Weerselo en Hammerflie niet). De mate van recreatief medegebruik is met betrekking tot de drie opengestelde waterwingebieden net als de aanwezige recreatievoorzieningen nog voor verdere ontwikkeling vatbaar;
- het kanaal Almelo-Nordhorn kent verschillende recreatieve functies. Langs het kanaal lopen diverse wandel- en fietsroutes en het kanaal maakt deel uit van het provinciale kanoroutenetwerk. Verder is het kanaal van betekenis voor de sportvisserij. Op de Beneden Regge rond Den Ham is ook een kanoroute aanwezig. Het kanaal Almelo-De Haandrik maakt deel uit van het landelijke toervaartnetwerk. Verspreid langs het kanaal liggen aanlegaccommodaties, in en rond Almelo ligt een concentratie van jachthavens;
- stadsrandzones: het Hulsbeek te Oldenzaal en het Arboretum Poortbuiten in De Lutte vormen concentratiepunten van dagrecreatie en zijn van groot (sociaal) belang voor de eigen bevolking. Het Hulsbeek heeft ook een bovenregionale uitstraling. In samenwerking met de betreffende gemeenten moet de Regio Twente het voorzieningenniveau van deze concentratiepunten op peil houden. Aandacht verdienen onder andere de exploitatiebare functies, zoals een camping en de horeca, en de infrastructuur van het Hulsbeek;

- het cultuurhistorisch aanbod kent een grote diversiteit. Kenmerkend zijn de kastelen, havezathen, landgoederen, tuinen en parken, watermolens, musea, historische stadjes zoals Oldenzaal en Ootmarsum, alsmede het industrieel en agrarisch erfgoed. De meeste plaatsen in Noordoost-Twente hebben een of enkele musea.

De werkgelegenheid van de sector wordt gebaseerd op cijfers die dag- en verblijfsrecreatie oplevert, inclusief de werkgelegenheid die het uitgaande reisverkeer en de aanschaf van recreatieve goederen met zich meebrengt. Gericht op de provinciale schaal (op deelgebiedsniveau zijn geen cijfers beschikbaar) kan vermeld worden dat deze diensten in 1996 9.340 mensjaren directe werkgelegenheid opleverden en 6.370 mensjaren indirecte werkgelegenheid. Door de inzet van seizoenskrachten wordt geschat dat in 1996, op provinciaal niveau, 20.460 mensen werkzaam waren in de sector. Het totaal aan toeristische bestedingen in Overijssel in 1996 is berekend op € 1,07 miljard. Door de toename van de bestedingen sinds 1996, is ook de recreatief-toeristische werkgelegenheid toegenomen. Geschat wordt dat op dit moment de dag- en verblijfsrecreanten in Overijssel samen werkgelegenheid bieden aan ruim 22.000 mensen.

11.2.3 Autonome ontwikkeling

Salland

Het GOBT, het Project Plattelandstoerisme (initiatief vanuit Deventer) en de Stichting Ijssellandschap richten zich op de ruime omgeving van Deventer (niet alleen de gemeente, maar ook de gemeenten Bathmen, Olst/Wijhe en Raalte (dus niet centraal Salland).

In Salland staat een uitbreiding van circa 80 vakantiewoningen gepland. Een groeiend deel van de ondernemers zoekt aansluiting bij de kwaliteit van de omgeving (en niet bij de doelstellingen van natuur- en milieuorganisaties). Bij Ommen wordt nieuwvestiging niet actief gestimuleerd, tenzij het bijzondere initiatieven betreft. Deventer, Raalte en Olst-Wijhe willen nieuwvestiging wel actief stimuleren. Deze gemeenten willen met name kansen bieden aan bedrijven die een gedifferentieerd product bieden, passend bij de schaal van de omgeving.

Momenteel is de economische betekenis van het plattelandstoerisme nog gering, maar vanuit de consumenten groeit de vraag snel. Onder meer vanuit het Gelders Overijssels Bureau voor Toerisme en het initiatief vanuit Deventer voor toeristische plattelandsontwikkeling worden binnenkort diverse projecten gestart om de productontwikkeling en marketing te ondersteunen en te stimuleren.

Zuidwest-Twente

Recreatie en toerisme is een groeimarkt. Bij de verblijfsrecreatie bestaat behoefte aan mogelijkheden voor uitbreiding. Recent onderzoek naar deze ruimtebehoefte wijst uit dat het in Zuidwest-Twente gaat om 118 ha. De plannen voor uitbreiding hebben kwaliteitsverbetering en versterking van bedrijven ten doel. Het concept van recreatieve zonering biedt hiervoor aanknopingspunten. Recreatieve ontwikkelingsmogelijkheden worden geleid waarbij knooppunten elkaar kunnen versterken. De sector realiseert zich steeds meer dat recreatie en toerisme in belangrijke mate afhankelijk is van de aanwezige natuur, landschap en cultuur inclusief het erfgoed. De kwetsbaarste gebieden worden ontzien. Rond de steden in Twente is de druk op het buitengebied groot en is er behoefte aan meer gebruiksnatuur en uitloopmogelijkheden.

Noordoost-Twente

Samen met de beide andere Twentse regio VVV's zal de Regio VVV NOT het gebied NOT sterker profileren als bijzonder gebied. Dit gebeurt, in samenwerking met het GOBT, onder de landelijk zeer bekende toeristische eenheid en toekomstig toeristische "merk" Twente.

Er bestaat bij 13 verblijfsrecreatieve bedrijven behoefte aan mogelijkheden voor een kwalitatieve uitbreiding. Het betreft circa 30% uitbreiding ten opzichte van de bestaande totale oppervlakte die de onderzochte verblijfsrecreatieve bedrijven thans in beslag nemen. De plannen voor uitbreiding zijn meestal een direct of indirect gevolg van kwaliteitsverbeteringsplannen of hebben een meer economische achtergrond. Nieuwvestiging van verblijfsrecreatieve bedrijven wordt gestimuleerd in de daarvoor aangewezen zoekgebieden. De voorkeur hierbij gaat uit naar bijzondere initiatieven.

Ook het recreatief medegebruik van natuur, landschap, landgoederen, cultuurhistorisch en agrarisch erfgoed, alsmede de levende cultuur vraagt om verbetering. Pilots als "Wandelnetwerk Twente", "Fietsknooppuntenbewegwijzeringssysteem" en "Industrieel Erfgoed Twente" passen goed in deze context. Dit geldt ook voor het Noordoost-Twente Project "Vernieuwde impuls Twenteland-Sagenland", waarin het lokale bedrijfsleven een belangrijke rol is toebedeeld. Vanuit de Netwerkstad is de druk op het buitengebied, met name rond de steden Oldenzaal en Losser, groot. Er is dan ook behoefte aan meer en betere uitlopmogelijkheden en gebruiksnatuur.

Hoewel Noordoost-Twente niet specifiek bekend staat om de toeristische mogelijkheden op het gebied van water, kunnen de aanwezige mogelijkheden beter worden benut. Onderzocht wordt of de ontwikkeling van de watersportfunctie van het westelijke deel van Noordoost-Twente versterkt kan worden. Ook het waterschap Regge en Dinkel wil op basis van haar Waterbeheerplan 2002-2005, de Nota "Water als belevenis", alsmede "de Dinkelvisie" actiever tot gepaste recreatief - toeristische ontwikkelingen overgaan, zodat de recreatieve mogelijkheden van de natte infrastructuur beter worden benut.

12 Economische structuur

12.1 Hoofdlijnen

12.1.1 Problematiek: wat is er aan de hand?

De economische ontwikkeling van het landelijk gebied is sterk afhankelijk van het beleid voor het landelijk gebied en de kernen daarin, de ontwikkelingen in de landbouw en de ontwikkeling van de bevolkingssamenstelling. De bevolking in het landelijk gebied zal afnemen, met name door het wegtrekken van jongeren. De rust en de ruimte trekken echter ook bewoners van elders aan. Met name Noordoost-Twente wordt daarmee meer een woon- en recreatiegebied voor nieuwe bewoners van elders. Er is te weinig ruimte voor vestiging van regionale bedrijven bij de dorpen en voor het bouwen van met name goedkopere woningen. Een complicatie daarbij is de niet optimale samenwerking tussen de steden en de kernen in het landelijk gebied waar het gaat om bedrijvigheid en woningbouw. Het ruimtelijke orderingsbeleid leidt tot een verdere concentratie van werkgelegenheid in de steden. Door deze ontwikkelingen dreigt de economische vitaliteit van dorpen en kernen verder achteruit te gaan. Naast landbouw en het produceren van voedsel komt steeds meer accent te liggen op andere functies van het landelijk gebied, zoals wonen en werken in vrijkomende agrarische bebouwing, natuur, landschap, recreatie en water(berging). De groene ruimte wordt steeds meer een publiek domein. Naast positieve effecten op de economie en het natuur- en watersysteem kunnen ook negatieve effecten optreden zoals ruimtegebrek voor economische ontwikkeling en verrommeling.

De totale economische omvang van de landbouw groeit niet meer, en staat met name de laatste tijd onder toenemende druk. De al jaren voortgaande ontwikkeling naar minder maar grotere landbouwbedrijven zal doorgaan onder invloed van economische en technische ontwikkelingen. De toekomstbedrijven nemen daarbij productierechten en grond over van stoppende bedrijven. Stoppende bedrijven zijn meestal bedrijven zonder opvolger of kleine nevenbedrijven. Daardoor worden niet zozeer mensen direct werkloos, maar verdwijnen wel arbeidsplaatsen, naar schatting drie- tot vierduizend in de komende 15 jaar. Dit verlies aan arbeidsplaatsen en draagvlak voor voorzieningen zal slechts gedeeltelijk gecompenseerd worden door de arbeidsbehoefte van de steeds grotere resterende landbouwbedrijven. Om de verloren gegane werkgelegenheid te compenseren, zullen er extra mogelijkheden geboden moeten worden voor nieuwe economische activiteiten op landbouwbedrijven alsmede in vrijkomende agrarische bebouwing en voor kleinschalige bedrijvigheid door het bieden van lokaal maatwerk.

Steeds meer toekomstige landbouwbedrijven zullen personeel in dienst hebben en diensten inhuren en daarmee steeds minder overeenkomen met het traditionele gezinsbedrijf in de landbouw. De mogelijkheden voor verbreding en verdieping van landbouwbedrijven zullen sterk afhankelijk zijn van in de eerste plaats de (koopkrachtige en voor de bedrijven rendabele) vraag naar groene, blauwe en recreatiediensten en de vraag naar streek- en biologische producten.

Ongeveer tweederde van de productie van de landbouw in Salland-Twente moet echter afgezet worden op de Europese en wereldmarkt. Het marktaandeel van biologische en streekproducten is

nu hooguit enkele procenten van de consumptie. Als dat aandeel in de planperiode zou groeien naar 10% gaat het nog maar om enkele procenten van de totale landbouwproductie in Salland-Twente. Dat betekent dat afzet van producten met extra toegevoegde waarde in de streek maar een bescheiden bijdrage kan leveren aan het totale inkomen van de landbouw in Salland-Twente en dat er dus ook voldoende aandacht moet zijn voor de productieomstandigheden van "gangbare" landbouwbedrijven die produceren voor de Europese en wereldmarkt. Een belemmering voor verbreding en nieuwe economische dragers op (vrijkomende) landbouwbedrijven en in het landelijk gebied is de nu nog als restrictief ervaren wet- en regelgeving. Er dreigt verrommeling of oneigenlijk gebruik van vrijkomende bebouwing. Naar schatting komen in de planperiode in Salland-Twente enkele honderden agrarische locaties vrij voor passende vormen van wonen en werken.

Salland loopt duidelijk achter bij de landelijk gemiddelde ontwikkeling van de werkgelegenheid en de algemene economische situatie. De landbouw neemt in Salland een belangrijkere positie in dan in de rest van Overijssel en dan in Nederland in het algemeen. Zuidwest-Twente heeft zich in de afgelopen periode sterk ontwikkeld, iets sterker dan de rest van Overijssel en overeenkomend met de economische ontwikkeling in de rest van Nederland, met een jaarlijkse banengroei van 3%. Noordoost-Twente heeft zich de afgelopen jaren (1995-2000) goed ontwikkeld, al is dat niet overal in gelijke mate. Vergeleken met de rest van Overijssel en Twente in haar geheel, is de groei van de economie in Noordoost-Twente sterker geweest.

12.1.2 Opgave en ambitie: wat willen wij met reconstructie bereiken?

De provincie zet met de Nota "Ruimte voor vernieuwing" voor het landelijk gebied in op behoud en zo mogelijk vergroting van het aantal arbeidsplaatsen door autonome groei en nieuwe economische dragers. Het streekplan brengt deze doelen ook in verband met het behouden en ontwikkelen van natuur, landschap en cultureel erfgoed, die blijvend verweven zijn met landbouw en een basis vormen voor recreatie. Uiteindelijk gaat het om duurzaamheid in de zin van een gezond gebied zonder te veel milieudruk, een gebied waar mensen zich thuis voelen en ten slotte een gebied waar ook geld verdiend kan worden zonder afbreuk te doen aan de kwaliteiten van het gebied. Dat is eigenlijk ook waar reconstructie om gaat. De opgaven voor natuur, landschap, water en milieu zijn al behandeld bij de vorige thema's. Aanvullend hebben wij voor de reconstructie de volgende concrete economische opgaven geformuleerd:

- *bieden van perspectief aan de toekomstige landbouwbedrijven, zowel gangbare primaire landbouw als verbreding en verdieping:* Dit is nader uitgewerkt onder landbouw;
- *bieden van perspectief aan recreatie en toerisme:* Dit is nader uitgewerkt onder recreatie en toerisme;
- *bevorderen van hergebruik van vrijkomende agrarische bebouwing voor passende woon- en werkfuncties:* Vrijkomende agrarische woningen zijn uiteraard weer als woning en voor passende bedrijvigheid te gebruiken. Vrijkomende stallen zullen wij deels slopen (zie onder landschap) om verstening tegen te gaan. In een deel van de vrijkomende stallen zullen wij passende bedrijvigheid toestaan;
- *bieden van ruimte voor wonen en werken in de dorpen:* Wij zullen bevorderen dat er voldoende ruimte komt voor wonen en werken in en bij de dorpen, gebaseerd op de behoefte en de inpasbaarheid. Onderdeel daarvan zal zijn afrondende woningbouw in samenhang met de toekomstige Rood voor rood-regeling voor het slopen van stallen. Er komen meer mogelijkheden om in vrijkomende agrarische bebouwing te wonen of kleinschalige

economische activiteiten te verrichten. Lokale bedrijvigheid moet zich lokaal kunnen ontwikkelen;

- *verbeteren van de economische en demografische samenwerking tussen stad en land:* Wij zullen ons inspannen om de samenwerking tussen stad en land in vele opzichten te verbeteren: Voorzieningen, woningbouw, bedrijvigheid, recreatieve en toeristische ontwikkeling. Stad en land zijn van elkaar afhankelijk in vele opzichten en een goede samenwerking biedt veel meerwaarde;
- *bieden van voldoende werkgelegenheid:* Bovenstaande initiatieven zijn er mede op gericht om voldoende werkgelegenheid te behouden en te scheppen, mede voor het compenseren van het verlies aan arbeidsplaatsen in de landbouw.

12.1.3 Aanpak: hoe gaan wij de opgave uitvoeren?

De aanpak gericht op economisch perspectief voor landbouw en recreatie en toerisme is aldaar uitgewerkt. De aanpak gericht op verbetering van de economische structuur bestaat verder uit:

- *opzetten van sociaal-economische platforms:* Wij zullen samen met alle relevante partijen op sociaal en economisch terrein werken aan het oprichten van deze platforms per deelgebied. Deze platforms richten zich op de samenhangende aanpak voor alle sociale en economische opgaven. Mogelijke instrumenten daarbij zijn bijvoorbeeld het instellen van een gebiedsfonds voor vitaliteit en leefbaarheid (zie punt 2) en het bevorderen van de financiering van het onderhoud van landschap en cultureel erfgoed. Daarbij is gebruik te maken van de in de economische schetsen weergegeven ruimtebehoefte;
- *vitaliseringsfonds landelijk gebied als onderdeel van het Investeringsfonds Landelijk Gebied Overijssel:* Wij zullen bevorderen het ontwikkelen van een "vitaliseringsfonds" voor het landelijk gebied, gericht op kwaliteitsverbetering en versterking van het gebied. Daarbij staat voorop de samenhang tussen de sociale, economische en fysiek-ruimtelijke functies. Dit inclusief ruimte voor lokale bedrijvigheid;
- *faciliteren van de mogelijkheden voor verbreding en omschakeling, hergebruik van vrijkomende agrarisch bebouwing:* Wij zullen in samenwerking met de gemeenten een uniforme regeling maken voor nieuwe economische activiteiten op landbouwbedrijven en in vrijkomende agrarische bebouwing, ook op landgoederen. Ook wonen en de mogelijkheden voor woningsplitsing zullen wij daarin meenemen;
- *Rood voor rood-regeling:* voor slopen van stallen / veehouderijbedrijven willen wij gebruik maken van de toekomstige Rood voor rood-regeling. Daarbij willen wij vormgeven aan een financieringsconstructie voor het beëindigen en slopen van een stallen met het uitgeven van bouw kavels (aan de rand van dorpen);
- *"rood voor groen"-regeling:* wij bekijken of aanvullend ook een "rood voor groen"-regeling opgezet kan worden. Bijvoorbeeld voor groene compensatie bij de aanleg van woningbouw- en industrieterreinen.

12.2 Beleid en referentie

12.2.1 Beleidscontext en beleidsdoelen

Salland-Twente

De ontwikkelingen van de laatste jaren laten zien dat op verschillende beleidssectoren, het Europees beleid in toenemende mate de beleidsruimte op lagere bestuursniveaus bepaalt. Dat geldt vooral voor het landbouwbeleid, dat overigens meer en meer opschuift in de richting van een plattelandsbeleid. Die verandering hangt ook samen met het volgende. In Nederland is het in de laatste decennia steeds duidelijker geworden dat er een grotere claim komt te liggen op het gebruik van het buitengebied voor andere doeleinden dan het produceren van voedsel en groen. Het gaat ook om het opvangen van de demografische veranderingen, van de toenemende mobiliteit en van de toenemende welvaart in het algemeen.

De Nota "Ruimte voor vernieuwing" waarin het provinciale economische beleid is beschreven, zet, ten aanzien van het landelijk gebied in op behoud en, zo mogelijk, vergroting van het aantal arbeidsplaatsen door autonome groei en nieuwe economische dragers.

Salland

De zorg voor de kwaliteit van het landschap in de Tuin van Nederland krijgt echter duidelijk nadruk en de recreatiesector heeft de opdracht om extra aandacht te besteden aan professionalisering en kwaliteitsverbetering van de sector en de samenhang en afstemming tussen stedelijke en landelijke recreatie (Struinen door de tuin van Nederland). De Nota "Ruimte voor Vernieuwing" zet voor het landelijk gebied in op behoud en zo mogelijk vergroting van het aantal arbeidsplaatsen door autonome groei en nieuwe economische dragers.

Het ziet er naar uit dat het beleid voor het landelijk gebied iets "liberaler" zal worden ingevuld. De stellingnamebrief van het demissionair kabinet Balkenende geeft bijvoorbeeld aan dat het kabinet van de rode contouren af wil. Van de andere kant is niet duidelijk wat dit alles betekent voor de woningbouwcontingentering, met name de verdeling tussen stad en landelijk gebied, voor het toestaan van nieuwe economische dragers in het buitengebied, en voor de zorg voor de leefbaarheid van de kleine kernen.

Zuidwest-Twente

Voor Zuidwest-Twente is de volgende beleidscontext van toepassing (streekplan).

- Voor de stedelijke gebieden een verdere concentratie van (ook hoogwaardige) woningbouw, bedrijvigheid en voorzieningen in wat nu heet de netwerkstad Twente.
- Voor het landelijk gebied de ontwikkeling van een plattelandseconomie met behoud en ontwikkeling van de "collectieve waarden" natuur, landschap en cultureel erfgoed, die een basis vormen voor de groei van toerisme en recreatie; hierbij vervullen landbouw en recreatie een blijvende rol als economische activiteit en beheerder van de groene ruimte.

Binnen de Regio Twente is recent afgesproken om, in aansluiting op de structuurvisie voor de netwerkstad, ook een structuurvisie te maken voor het landelijk gebied van Twente.